

ibn Ebi'l-İsba' ve Bedî' İlmindeki Yeri

Mustafa Aydin¹

Öz

Hayatının büyük kısmını Eyyübîler, son yıllarını ise Memlükler döneminde geçiren ve "Mısır şairi" diye anılan ibn Ebi'l-İsba', döneminin önemli edebiyatçılarından biri olup belagat ilmine önde gelen âlimlerdendir. Kendi eserleri dışında edebiyat ve biyografi kitaplarında çok sayıda şiiri yer alan ibn Ebi'l-İsba', şiirlerinde edebî sanatlara yoğun bir şekilde yer vermiştir. ibn Ebi'l-İsba', özellikle Tahrîru't-Tâhbîr ve Bedî'u'l-Kur'ân isimli eserlerinde bedî' ilmine önemli katkılarla bulunmuştur. O, bedî' ilmi konusunda bu ilmin öncülerini olan İbnü'l-Mu'tez ve Kudâme b. Ca'fer gibi belagatçılardan istifade etmiş, bunun yanı sıra bedî' ilmine kendisinden öncekilerin keşfedemediği otuz kadar sanat keşf etmiştir. Zaman zaman kendisinden öncekileren tenkitlerle bulunduğu da görülmektedir. O, açıkladığı bir sanat Arap şiri, Kur'ân âyetleri, hadisler, büyüklerin sözleri, atasözleri ve özdeyişlerden örneklerle izah etmiştir. Onun belagat ilmine önemli katkılarından biri de, birbirine benzer sanatlar arasındaki farkları açıklamasıdır. Bu makalede, ibn Ebi'l-İsba'ın hayatı ve ilmî kişiliğinden kısaca bahsedildikten sonra, onun Tahrîru't-Tâhbîr isimli eseri esas alınarak müellifin bedî' ilmine keşf etmiş olduğu otuz sanatın tanımları verilmiş ve her bir sanat müellifin zikrettiği en az bir örnekle açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

ibn Ebi'l-İsba' • Tahrîru't-Tâhbîr • Bedî'u'l-Kur'ân • Bedî' • Belagat • Şiir

Ibn Abî Al-Isba' and His Place in 'ilm Al-Badî'

Abstract

Ibn Abî al-Isba' was a prominent man of letters who spent most of his life under the Ayyubid rule and his last years in the Mamluk Sultanate. Regarded as the "Poet of Egypt," he was one of the leading scholars in 'ilm al-balâgha, the rhetorical science. Besides his own works, Ibn Abî al-Isba' had a considerable number of his poems included in literature books and biographies, and he made abundant use of literary devices in these poems. Ibn Abî al-Isba' made significant contributions to 'ilm al-badî', the science of embellishments, especially with his works Tahrîr al-Tahbîr (Writing Elegant Compositions) and Badî'al-Qur'ân (Embellishments in the Koran). Benefiting from the rhetorical knowledge of such orators as Ibn al-Mu'tazz and Qudâmah ibn Ja'far, who were pioneers in the science of embellishments, Ibn Abî al-Isba' researched 30 literary figures in 'ilm al-badî'. This distinguished him from his predecessors, and there were even times when he criticized those who preceded him. He explained literary figures using examples from Arabic poetry, verses from the Koran, the hadith, sayings of the elders, proverbs, and aphorisms. Another important contribution he made to rhetorical science was how he accounted for the differences between similar literary figures. After a brief summary of Ibn Abî al-Isba's life and character as a scholar, this article will define and further clarify the 30 literary figures that the author unearthed in his work Tahrîr al-Tahbîr using at least one of the author's own examples to examine each one.

Keywords

Ibn Abî al-Isba' • Tahrîr al-Tahbîr • Badî'al-Qur'ân • Embellishment • Rhetoric • Poet

¹ Sorumlu Yazar: Mustafa Aydin (Dr.), İstanbul Ayvansaray Üniversitesi Öğretim Üyesi, İstanbul Türkiye. Eposta: mustafaaydin@aydin.edu.tr; mustafaaydin@bil.com.tr

Atıf: Mustafa Aydin, "ibn Ebi'l-İsba' ve Bedî' İlmindeki Yeri," *darulfunun ilahiyat* 29/2 (Aralık 2018): 1-34. OnlineFirst olarak yayımlanmıştır.
<https://dx.doi.org/10.26650/di.2018.29.2.0012>

Extended Summary

Born in Egypt in the year 585/1189 (or 589/1193), Ibn Abī al-Isba‘ el- Mīsrī passed away in Egypt in 23 Shawwal 654 (November 13, 1256). He spent the most of his life in the Ayyubid Period (1171–1462) and his last years in the Mameluke Period (1250–1517). He took courses on interpretation, hadith, and fiqh, as well as on languages and literature from some major scholars of his time, including the renowned hadith scholar, Muhammed Zekiyuddīn el-Munzīrī, the Shafī‘ī qādi and poet Ibn Senāūlmulk, es-Sirāc el-Verrāk, Afifuddin et-Tilimsānī, and Ebu’l-Huseyin el-Cezzār.

Having witnessed many incidents caused by the civil wars and the wars against the Crusaders and the Mongols throughout the social life of his period, Ibn Abī al-Isba‘ spent his life dealing with science and writing, staying away from the politics. As a result, he became one of the most important people of the period, especially with regard to his works in the field of literature.

Also referred as the Egyptian poet, Ibn Abī al-Isba‘ had many poems published in literature and biography books in addition to his own works. He is one of the leading scholars in the art of rhetoric during the period. He also included a great deal of literary arts in his poems.

It is in his most well-known works where he studied the laconic side of the Quran in a literary sense that made the author famous. Foremost among these works, which are present in the resources, are the *Tahrīru t-Tahbīr fī Sīnā ‘ati ḫ-Sīr ve n-Neṣr ve Beyāni I‘cāzī l-Kur’ān* and *Bedī‘u l-Kur’ān*, in which he analyzed versification and the art of prose and made a laconic study of the Quran.

This study introduces Ibn Abī al-Isba‘’s contributions, especially those made to the Bedī‘ art (the art of beautifying words). His life story is told in brief and his works, *Tahrīru t-Tahbīr fī Sīnā ‘ati ḫ-Sīr ve n-Neṣr ve Beyāni I‘cāzī l-Kur’ān* and “*Bedī‘u l-Kur’ān*” are introduced. Afterwards, the arts he invented are addressed one by one and explained using his own examples.

Ibn Abī al-Isba‘ mentioned 125 arts belonging to the Bedī‘ art in *Tahrīru t-Tahbīr* and added 7 more types in *Bedī‘u l-Kur’ān*; however, he removed some 12 arts mentioned in *Tahrīru t-Tahbīr* from his second work, because they are not present in the Quran. He mentioned the art “*i’tilāfu l-kāfiye ma‘a mā yedullu ‘aleyhi sāiru l-beyt*” (اختلاف القافية مع ما يدل عليه سائر البيت) in *Tahrīru t-Tahbīr* as “*i’tilāfu l-fāsiла ma‘a mā yedullu ‘aleyhi sāiru l-kelām*” (اختلاف الفاصلة مع ما يدل عليه سائر الكلام) in *Bedī‘u l-Kur’ān*, and he pleaded that the Quran is not a poem as the reason. Likewise, he mentioned the art he named *tasarruf* in *Tahrīru t-Tahbīr* as *iktidar* in *Bedī‘u l-Kur’ān*. He divided the types of Bedī‘ into two groups in the work: original and secondary, each consisting of three parts. He described the ones produced by Ibnu’l- Mutezz’ and Kudāme b. Ca’fer as the originals,

while those invented by the other scholars who followed are described as the secondary group. In the first chapter, he presents the original group, and in the second chapter, he presents the other bedî' types, which are comprised of 65 art types. He describes the 30 art types, which he invented himself, in the third chapter of his book. It is also observed that İbn Abî al-İsba' also changed the names of some art types in the third chapter.

İbn Abî al-İsba' also wrote *Bedî'u'l-Kur'ân* with the intent of explaining the types of bedî' art present in the Quran. He shortened this book from his work titled *Tahrîru't-Tahbîr*, where he reexamines part of the *Tahrîru't-Tahbîr*, which is about the literary arts present in the Quran. In this work, he analyzes a total of 109 types of literary arts, and he explains the types of literary arts using examples from the Quran. He does not include the 22 art types present in his work of *Tahrîru't-Tahbîr*, probably because he could not find any examples from the verses in the Quran. On the other hand, he added six more art types into this book (tafsîl, ilcâ', tanzîr, remz ve ımâ', tefrîk ve cem', ziyâde) that are not present in *Tahrîru't-Tahbîr*. The author's goal with this book, which he presents using great examples and explanations, is that types of rhetoric **do not only pertain to poets' poems and writers' prose.**

While compiling both of his books, İbn Abî al-İsba' made use of many works written up until his day, and he mentions these works, along with their writers' names, in the prefaces of his book. This adds more value to his works and shows that he had a meticulous and scientific personality. The authors and their works about which we provide concise information one by one, in chronological order, are as follows: *el-Beyân ve t-Tebîyîn* by el-Câhîz (d. 255/869), *Kitâbu'l-Bedî'i* by Halîfe İbnu'l-Mu'tez (d. 296/908-909), *Nakdu's-şî'i'r'* by Kudâme b. Ca'fer (d. 337/948), *en-Nuket fî I'câzi'l-Kur'ân* by er-Rumm İbn Abî al-İsba' nî (d. 384/994), *el-'Umde...* by İbn Raşîk el-Kayrevânî (d. 456/1064), *Sirru'l-Fesâha* by İbn Sinân el-Hafâcî (d. 466/1073), *Esrâru'l-Belâga* by Abdulkâhir el-Cûrcânî (d. 471/1078), *el-Bedî' fî Nakdi's-Şî'r* by Usâme b. Munkîz, *Nihayetu'l-İcâz fî Dirâyeti'l-İ'câz* by Fahreddin er-Râzî (d. 606/1026), *Miftâhu'l-Ulûm* by es-Sekkâkî (d. 626/12339), and *el-Meselu's-Sâir*, by the renowned clerk of Ayyubids, Ziyâuddin İbnu'l-Esîr (d. 637/1239).

İbn Abî al-İsba' followed the important rhetoric scholars we mentioned by using the word bedî' about all the beauty types whose meanings are composed of statement and bedî'. He stated that the number of beauties of the remarks described as bedî' is very high, that there are usûl and furû' among them, and that he invented 30 art types in accordance with the previous scholars' techniques. He ordered them as follows:

1. **Tahyîr** (التمزيج), 2. **Tedbîc** (التبسيج), 3. **Temzîc** (الاستقطاب), 4. **İstiksâ** (التخيير), 5. **Bast** (الاعنوان), 6. **el-Hecâ' fî ma'razi'l-medh** (الهجاء في معرض المدح), 7. **Unvân** (البسط), 8. **Îzâh** (الخينة والانقلال), 9. **Teşkîk** (التشكّيك), 10. **Ferâid** (الفرائد), 11. **Hayde ve'l-İntikâl** (الإيضاح), 12. **Semâte** (الشماتة), 13. **Tehekküm** (التهكم), 14. **Tendir** (التدبر), 15. **el-İscâl ba'de'l-muğâlatâ**

(التصرف) - ***Bedî'u'l-Kur'ân*** (اللغاز والتعمية) 16. **İlgâz ve ta'miye** (الإسغال بعد المغالطة) 17. **Tasarruf** (الافتتان) 18. **Nezâhet** (النزاحة) 19. **Teslîm** (التسليم) 20. **İftinân** (الراجعة) 21. **Mûrâca'at** (الإبهام) 22. **Selb ve îcâb** (السلب والإيجاب) 23. **İbhâm** (حضر الجزئي والحق) 24. **el-Kavî bi'l-mûceb** (القول بالوجب) 25. **Hasru'l-cüz'î ve ilhâkuhu bi'l-külli** (المقابض) 26. **Mukârene** (الافتصال) 27. **Münâkaza** (المقارنة) 28. **İnfîsâl** (الانفصال) 29. **İbdâ'** (حسن الخاتمة) 30. **Hüsnu'l-hâtime** (حسن الإبداع). These art types are examined, described, and exemplified one by one in our article.

In summary, Ibn Abî al-Isba' made important contributions to the discipline of bedî' especially thanks to his works titled *Tahrîru t-Tahbîr* and *Bedî'u'l-Kur'ân*. He benefited from the works of earlier leading scholars of the rhetoric discipline, including Ibnu'l-Mu'tez and Kudâme b. Ca'fer, but he also invented about 30 new art types himself that the scholars before him could not come up with. Furthermore, even as Ibn Abî al-Isba' criticized the scholars before him from time to time, he also explained each and every type of art using examples from Arabic poems, verses of the Quran, hadiths, utterances of the elders, proverbs, and sayings. One of the contributions he made to the rhetoric discipline is how he explained the differences between similar art types.

İbn Ebi'l-İsba' ve Bedî' İlmindeki Yeri

Hayatı ve İlmî Kişiliği

Döneminin önemli edebiyatçılarından biri olduğu ifade edilen İbn Ebi'l-İsba'ın tam adı, Ebû Muhammed Zekiyyüddin Abdülazîm b. Abdilvahid b. Zâfir b. Abdillah b. Muhammed el-Mîsrî'dir. 585/1189 (veya 589/1193) yılında Mısır'da doğmuş ve 23 Şevval 654'te (13 Kasım 1256) Mısır'da vefat etmiştir.² el-Mîsrî nisbesinin yanısıra, el-Bağdâdî, el-Kayrevânî ve el-Advânî nisbelerinin de olduğu zikredilmektedir. Kendisine el-Advânî nisbesi verilmesinin, muhtemelen Cahiliye şairi Zü'l-İsba' el-Advânî ile isim benzerliği sebebiyle yapılmış bir karıştırmadan kaynaklanmış olabileceği ifade edilmektedir.³

İbn Ebi'l-İsba', hayatının büyük kısmını Eyyûbîler (1171-1462), son yıllarını ise Memlükler (1250-1517) döneminde geçirmiştir. Eyyûbîler, İbn Ebi'l-İsba'ın aslı vatanı olan Mısır'a 567h.-648h. yıllarında hâkim olmuştu. Buna göre İbn Ebi'l-İsba', hayatının son altı yılını Memlükler döneminde geçirmiştir.⁴

İbn Ebi'l-İsba', hadis âlimi Muhammed Zekiyyüddîn el-Münzîrî, Şafîî kadısı ve şair İbn Senâülmülk ile es-Sirâc el-Verrâk, Afîfîddîn et-Tîlimsânî ve Ebû'l-Hüseyin el-Cezzâr gibi edip ve alimlerden tefsir, hadis ve fikhın yanı sıra dil ve edebiyatla ilgili dersler almıştır.⁵

İbn Ebi'l-İsba', siyasetten uzak durmuş, şîirlerinde kralları veya sultanları övüp yermemiş, ilim ve telif ile meşgul olmuştur.⁶

İbn Ebi'l-İsba'ın yaşadığı dönemde sosyal hayat, haçlılar ve Moğollara karşı yapılan savaşların, dâhilî karışıklıkların sebep olduğu pek çok olaya tanıklık

2 Cemâluddîn Ebû Hâmid Muhammed b. Ali el-Mahmûdî İbnu's-Sâbûnî, *Tekmiletü İkmâli'l-İkmâl*, Tah. Mustafa Cevâd, Bağdat: Matba'atu'l-Mecma'i'l-İlmîyyî'l-Irâkî, 1377/1957, 13-14; Ebu's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. Abdillâh Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XIX, 5-6, 10; Salâhuddîn Muhammed b. Şâkir b. Ahmed ed-Dârânî Kütübî, *Fevâti'l-Vefeyât*, b.y., (ty.), II, 363-64; Ebû'l-Mehâsin Cemâluddîn Yûsuf b. Tağrıberdî el-Atâbekî ez-Zâhirî İbn Tağrıberdî, *el-Menheli'z-Sâfi ve'l-Müstevyî ba'de'l-Vâfi*, VII, 308-309; *en-Nucûmu'z-Zâhire fi Mulûki Mîsr ve'l-Kâhire*, (ty.), VII, 37; İsmail Durmuş, "İbn Ebû'l-İsba'", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (1999), XIX, 467-469.

3 İsmail Durmuş "İbn Ebû'l-İsba'", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (1999), XIX, 467.

4 Hammûd Hüseyin Yûnus, *en-Nakd inde İbn Ebi'l-İsba' el-Mîsrî*, Dîmask, 2010, 17; Hîfnî, "Bedî'u'l-Kur'ân Mukaddimesi", I, 57, 62; Durmuş, "İbn Ebi'l-İsba'", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, XIX, 467.

5 İbn Ebi'l-İsba', hayatı, ilmî - edebî kişiliği ve eserleri hakkında fazla bilgi için bkz. Dr. Hîfnî Muhammed Şeref, *Tahrîru't-Tâhbîr* mukaddimesi, 1-53; Bedî'u'l-Kur'ân Mukaddimesi, I, 57-95; krş. Durmuş, "İbn Ebû'l-İsba'", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 1999, XIX, 467.

6 Yûnus, *en-Nakd inde İbn Ebi'l-İsba' el-Mîsrî*, 19; Hîfnî, "Bedî'u'l-Kur'ân Mukaddimesi", I, 59.

etmiştir. Selahaddin Eyyûbî döneminde görülen istikrar ve adaletin, ondan sonraki yöneticiler döneminde bozulduğu görülmektedir.⁷

Birçok eseri bulunduğu ifade edilen⁸ İbn Ebî'l-İsba'in bedî' ilmiyle ilgili eserleri şunlardır:

Tahrîru t-Tahbîr fî Sinâ'ati's-Sîr ve'n-Neşr ve Beyâni I'câzi'l-Kur'ân.

İbn Ebî'l-İsba', *Tahrîru t-Tahbîr*'de bedî' ilmine ait 125 sanat zikretmiştir. *Bedî'u'l-Kur'ân* isimli eserinde buna 7 nevi daha eklemiş, fakat *Tahrîru t-Tahbîr*'de zikrettiği 12 sanatı Kur'ân-ı Kerîm'de bulunmadığı için çıkarmıştır. Bir sanatın ismi de her iki eserde değişiktir. *Tahrîru t-Tahbîr*'de “i'tilâfu'l-kâfiye ma'a mâ yedüllü 'aleyhi sâiru'l-beyt”⁹ şeklinde zikrettiği sanatı, *Bedî'u'l-Kur'ân*'da “i'tilâfu'l-fâsiла ma'a mâ yedüllü 'aleyhi sâiru'l-kelâm” diye zikretmiştir. Buna gerekçe olarak Kur'ân'ın şiir olmadığını göstermiştir.¹⁰ Yine *Tahrîru t-Tahbîr*'de “tasarruf” ismiyle zikrettiği sanatı, *Bedî'u'l-Kur'ân*'da “iktidâr” şeklinde zikretmiştir.¹¹

Üç bölümden oluşan eserinde yazar, bedî' türlerini asıllar ve fer'îler olarak iki kısma ayırmıştır. Bunlardan İbnu'l- Mutezz' ve Kudâme b. Ca'fer'in ortaya koyduğu sanatları asıllar olarak belirlemiş ve birinci bölümünde bu aslı sanatlara yer vermiştir. İbnu'l- Mutezz ve Kudâme'den sonraki alimlerin keşfettiği bedî' türlerini de feri'ler olarak nitelemiş ve altmış beş sanattan oluşan bu bedî' türlerini de ikinci bölümde de ele almıştır. Bu konuda çalışmalarını sürdürten müellifin kendisi de otuz sanatı keşfedip bunları da eserinin üçüncü bölümünde açıklamıştır. İbn Ebî'l-İsba'in bu bölümde ayrıca bazı sanat adlarını değiştirdiği de görülür. Mezkur eser Hifnî Muhammed Şeref tarafından tâhkîk edilerek 1383 yılında Kahirede yayınlanmıştır.¹²

7 Yûnus, *en-Nakd inde İbn Ebî'l-İsba'* el-Misri, 20.

8 İsmail Durmuş, “İbn Ebû'l-İsba”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (1999), XIX, 468.

9 İbn Ebî'l-İsba', *Tahrîru t-Tahbîr*, 224.

10 İbn Ebî'l-İsba', *Bedî'u'l-Kur'ân*, 89.

11 İbn Ebî'l-İsba', *Tahrîru t-Tahbîr*, 582; *Bedî'u'l-Kur'ân*, 289; Eser hakkında fazla bilgi için bkz. Dr. Hifnî Muhammed Şeref, “Tahrîru t-Tahbîr Mukaddimesi”, 50-58; “Bedî'u'l-Kur'ân Mukaddimesi”, I, 88- 91; krş. İsmail Durmuş, “İbn Ebû'l-İsba”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (1999), XIX, 468.

12 İbn Ebî'l-İsba', “Muhakkikin Mukaddimesi”, *Tahrîru t-Tahbîr*, 56; krş. İsmail Durmuş, İbn Ebû'l-İsba, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 1999, XIX, 468; Kenan Demirayak, M Sadi Çögenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 89.

Bedî'u'l-Kur'ân.

İbn Ebî'l- Esba' bu eserini Tahrîrû't-Tahbîr adlı eserini ihtisar ederek ortaya koymuştur. Kur'ân-ı Kerimde mevcud bedî' sanat türlerini açıklamak amacıyla bu eserini telif eden yazar, eserinde de Tahrîrû't-Tahbîr'in Kur'an'la ilgili edebî sanatlar kısmını da yeniden ele alarak incelemiştir. Toplam 109 edebî sanat türünü incelediği bu çalışmasında edebî sanatları Kur'an-ı Kerimden örneklerle açıklamıştır. Tahrîrû't-Tahbîr'inde mevcut yirmi iki sanatı muhitemelen ayet-i kerimelerden örnek bulamadığı için bu eserinde zikretmemiştir. Fakat diğer taraftan Tahrîrû't-Tahbîr'de mevcut olmayan altı sanatı daha (tafsîl, ilcâ', tanzîr, remz ve îmâ', tefrik ve cem', lafza güzellik veren ziyâde) bu eserine ilave etmiştir. Harika örnekler ve açıklamalar ortaya koyduğu bu eserinden Müellif 'in amacı belâğat türlerinin sadece şairlerin şiirlerine ve yazarların nesirlerine özgü olmadığını göstermektedir. Yazar ayrıca her iki eserini de telif derken zamanına kadar yazılmış çok sayıda eserden yararlanmış ve yararlandığı bu eserlerin adlarını müellifleriyle birlikte eserlerinin mukaddemesinde zikretmiştir ki bu durum da onun eserlerine ayrı bir değer kazandırdığı gibi kendisinin de müdekkik ilmî kişiliğini göstermektedir. Yazarın bu eseri de Hîfnî Muhammed Şeref tarafından tâhîk edilerek 1377/ 1957 yılında Kahire'de yayımlanmıştır. Ayriyeten Farsça'ya da çevrilen eser 1368 yılında da Meşhed'de yayımlanmıştır.¹³

Bedî' İlmindeki Yeri

Bedî' ilminin temelleri ilk defa el-Câhîz (ö. 255/869) tarafından atılmış, ondan sonra gelen şair Halîfe İbnu'l-Mu'tez (ö. 296/908-909), bedî'i edebî bir sanat olarak ilk inceleyen, prensiplerini açıklayan ve ana konularını tarif eden kimse olmuştur.¹⁴

Kudame b. Ca'fer (ö. 337/948) de, nakdu's-şîii'ir adlı eseriyle bu alana katkı sağlayan yazarlardandır. Onun eseri şiir tenki hakkında olup, bedî' terimini kullanmamakla birlikte, bu alanın önemli iki ana unsuru olan beyân ve bedî' ilimlerinin meselelerini de inceleyip, yeni edebî sanatlar ortaya koyarak ve çeşitli teknik terimler üretip bunların tanımını yapmak suretiyle bedî' ilminin gelişimine katkıda bulunmuştur.¹⁵

13 Fazla bilgi için bkz. Dr. Hîfnî Muhammed Şeref, "Bedî'u'l-Kur'ân Mukaddimesi", I, 91-94; "Tahrîrû't-Tahbîr Mukaddimesi", 50; İsmail Durmuş, "İbn Ebî'l-İsba", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (1999), XIX, 468; Kenan Demirayak, M Sadi Çögenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 89.

14 Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Bedî'", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (1992), V, 320; Kenan Demirayak, M Sadi Çögenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 80.

15 Cengiz Kallek, "Kudâme b. Ca'fer", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (2002), XXVI, 311; Kenan Demirayak, M Sadi Çögenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 82.

er-Rummânî (ö. 384/994)¹⁶ de, *en-Nûket fi I‘câzi ’l-Kur ’ân* isimli eserinde belagati on kısma hasretmiştir: Bunlar, Îcâz, teşbîh, isti‘âre, telâ’üm, favâsil, tecânüs, tasrif, tazmîn, mübâlağa, beyândır. Bunlardan fevâsil ve beyân, Rummânî’nin keşfettiği sanatlardandır. Diğerleri daha önceki âlimler tarafından ortaya konulmuş sanatlardır.¹⁷

Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009?)¹⁸, *Kitâbu s-Sinâ ‘ateyn* isimli eserinde teşbîh, sec’ler ve izdivâc konularından her birini ayrı bölümlerde ele alırken, bedî’ konusuna da ayrı bir bölüm ayırmış, burada 35 sanattan bahsetmiştir. Bunlardan 13 tanesi, Ebû Hilal’ın keşfettiği şu sanatlardır: Güluvv, aks, tezyîl, istîrâd, cem’u'l-mu’telîf ve'l-muhtelîf, selb ve îcâb, taşîr, mücâvere, istîshâd ve ihticâc, ta‘attuf, muzâ‘afa, tatrîz, talattuf.¹⁹

Bâkîllânî (ö. 403/1013)²⁰ de, *I‘câzu ’l-Kur ’ân* isimli eserinde bedî’den saydığı şu hususlardan bahsetmiştir: Teşbîh, isti‘âre, güluvv, mümâselet, mütâbakat, teknîs, mukâbele, muvâzene, işâret, mübâlağa, tevşîh, reddu aczi’zl-kelâm alâ sadrihi, sihhatu’t-taksîm, tekîl, tetmîm, tarîsi‘, muzâra‘a, tekâfü’, ta‘attuf, aks ve tebdîl, iltifât, i‘tirâz, rûcû‘, tezyîl, istîrâd, tekrâr, istisnâ.²¹

İbn Reşîk el-Kayrevânî (ö. 456/1064)²²: *el- ‘Umde fî Sinâ ‘ti ’ş-Şi ‘r ve Nakdihi* isimli eserinde her bedî’ sanatı için ayrı bir bölüm ayırmıştır. O, bu sanatlar içinde daha öncekilerin zikretmediği yedi güzellikten söz etmiştir: Tefrî‘, haşv, istid‘â’, ittrâd, ittisâ‘, teğâyür, iştirâk. Fakat İbn Reşîk, bunları bedî’ sanatlardan değil, şiir güzelliklerinden saymıştır.²³

İbn Sinân el-Hafâcî (ö. 466/1073)²⁴, *Sirru ’l-Fesâha*’da belagat ıstilahlarını lafzî ve manevî kısımılarına ayıran ilk kişidir. Ancak o, meânî, beyân ve bedî’ ilimleri arasında herhangi bir ayırım yapmamıştır.²⁵

16 Rummânî hakkında geniş bilgi için bkz. Sedat Şensoy, “Rummânî”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (2008), XXXV, 242-44.

17 Allân, *el-Bedî’ fi ’l-Kur ’ân*, 32-33.

18 Ebû Hilâl el-Askerî hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Turan Arslan, “Askerî, Ebû Hilâl”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (1991), III, 489-90.

19 Allân, *el-Bedî’ fi ’l-Kur ’ân*, 33; Atîk, İlmu’l-Bedî’, 18-24.

20 Bâkîllânî hakkında geniş bilgi için bkz. Şerafettin Gölcük “Bâkîllânî”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (1991), IV, 531-35.

21 Allân, *el-Bedî’ fi ’l-Kur ’ân*, 34-35.

22 İbn Reşîk hakkında geniş bilgi için bkz. Atîk, İlmu’l-Bedî’, 24-25; Zülfikar Tüccar, “Bâkîllânî”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (1991), IV, 531-35.

23 Allân, *el-Bedî’ fi ’l-Kur ’ân*, 35-36; Atîk, İlmu’l-Bedî’, 27-28.

24 İbn Sinân hakkında geniş bilgi için bkz. Recep Dikici, “Hafâcî, İbn Sinân”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (1997), XV, 71-72.

25 Allân, *el-Bedî’ fi ’l-Kur ’ân*, 37.

Abdulkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078)²⁶, bedî' nevilerinin aranmasındaki aşırılığı eleştirmiş, bedî' ilmine önem vermemiş, ancak *Esrâru'l-Belâğâ* isimli eserinde beyân ilmine ait olmak üzere “cinâs, hüsnu't-tâ'lîl, işâret, tîbâk, mübâlağa” gibi bir takım bedî'î sanatlardan söz etmiştir.²⁷

Üsâme b. Münkîz (ö. 584/1188)²⁸, *el-Bedî' fî Nakdi's-Şi'r* isimli eserinde 95 bedî' sanatından bahsetmiştir. Bu sanatların tamamını kendisinden önceki belagatçılarından eserlerinden almış olan İbn Münkîz, “Bu, daha önce şiir tenkidi konusunda eser veren âlimlerin kitaplarında dağınık olarak bulunan hususların bir araya getirilmesinden, güzelliklerinin ve kusurlarının zikredilmesinden ibaret bir kitaptır. Onların ibtidâ' (ilk olarak ortaya çıkarma) üstünlüğü, benim de ittibâ' (onların yolundan gitme) üstünlüğüm var!”²⁹ demiştir.³⁰

Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1026)³¹ de, *Nihayetü'l-Îcâz fî Dirâyeti'l-Îcâz* isimli eserinde “nazmîn i'câzi” konusunda muhtelif bedî' nevilerini zikretmiştir.³²

Sekkâkî (ö. 626/12339)³³, *Miftâhu'l-Ulûm* isimli eserini sarf, nahiv ve belagat olmak üzere üç temel bölümden oluşturmuştur. Bu eserin özellikle belagatle ilgili üçüncü bölüm hakkında şerh, ihtisar, hâsiye ve ta'lik çalışması olmak üzere çok sayıda ilmî çalışma yapılmıştır. Bu bölümde me'ânî ve beyân ilimlerinin yanısıra belagat ve fesahat ile ilgili konulardan ve bedî'î güzelliklerden bahseden Sekkâkî, kelâma ait güzellikleri “lafzî” ve “manevî” olmak üzere ikiye ayırarak ele almıştır.³⁴

Ziyâuddin İbnu'l-Esîr (ö. 637/1239)³⁵, Eyyûbîlerin meşhur katibi olan İbnu'l-Esîr de bu alana katkı sağlan önemli alimlerden olup *el-Meselu's-Sâir* adlı

26 Abdulkâhir el-Cürcânî hakkında geniş bilgi için bkz. Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Abdülkâhir el-Cürcânî”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (1988), I, 247-48; Atîk, İlmu'l-Bedî', 28-29.

27 Allân, *el-Bedî' fî'l-Kur'ân*, 37-38; Atîk, İlmu'l-Bedî', 29-32.

28 İbn Münkîz hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Sevim, “İbn Münkîz”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (1999), XX, 221-22; Atîk, İlmu'l-Bedî', 34-35.

29 İbn Münkîz, *el-Bedî' fî Nakdi's-Şi'r*, 8.

30 Allân, *el-Bedî' fî'l-Kur'ân*, 39-40; Atîk, İlmu'l-Bedî', 35.

31 Fahreddin er-Râzî hakkında geniş bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Fahreddin er-Râzî”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (1995), XII, 89-94; Atîk, İlmu'l-Bedî', 35-36.

32 Allân, *el-Bedî' fî'l-Kur'ân*, 40-41; Atîk, İlmu'l-Bedî', 36-40

33 Sekkâkî hakkında geniş bilgi için bkz. İsmail Durmuş, “Sekkâkî, Ebû Ya'kûb”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (2009), XXXVI, 332-34; Atîk, İlmu'l-Bedî', 41.

34 Allân, *el-Bedî' fî'l-Kur'ân* 41-42; Atîk, İlmu'l-Bedî', 41-43; Durmuş, “Sekkâkî, Ebû Ya'kûb”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (2009), XXXVI, 333.

35 Ziyâuddin İbnu'l-Esîr hakkında geniş bilgi için bkz. İsmail Durmuş, “İbnu'l-Esîr, Ziyâeddin”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (2000), XXI, 30-32; Atîk, İlmu'l-Bedî', 44.

ünlü eserinde kendinden önceki bilginlerin eserlerinde dağınık olarak yer alan belagat ilgili bilgileri derleyip bir araya getirmiştir. Eser, mukaddime ve başlıca iki makale/bölümden oluşmaktadır. Mukaddimeyi on fasila ayırarak bu fasillarda beyân ilmiyle ilgili hususları ele almıştır. Beyan ilminin usulü, konusu, faydası, fesahat, belâgat, beyân ilmi için gerekli ilimleri (sarf, nahiv, lugat, emsâl, ahbâr, âyet, hadis) burada incelenmiştir. Birinci makaleyi de başlıca iki bölüme ayırmış, birincisinde lafızla ilgili hususları, ikincisinde de lafzî sanatları açıklamıştır. İlkinci makalesinde de mânevî sanatlar hakkında bilgi vermiştir.³⁶

Zikrettigimiz önemli belagat âlimlerinden sonra gelen İbn Ebi'l-İsba‘, bedî‘ sözcüğünü, meânî, beyân ve bedî‘den ibaret olan bütün güzellik nevileri hakkında kullanmıştır. O, “Bedî‘ diye nitelendirilen kelâma dair güzelliklerin pek çok sayıya ulaştığını, bunlardan usûl ve fûru‘ olanların bulunduğu” söylemiştir. Ona göre usûl, İbnu'l-Mu‘tez ve Kudâme’nin işaret ettikleri şeylerdir. Çünkü bu ikisi bunları ilk telif eden kimselerdir.³⁷ Sonra İbn Ebi'l-İsba‘, öncekilerin yöntemlerine uygun olarak kendisinin de 30 sanat keşf ettiğini ifade etmekte bunları şöyle sıralamaktadır: Tahyîr, tedi'bîc, temzîc, istiksâ‘, bast, el-hecâ‘ fî ma'râzi'l-medh, unvân, îzâh, ferâid, hîde ve intikâl, şemâte, tehekküm, tendir, el-iscâl ba‘de'l-muğâlata, ilgâz ve ta‘miye, tasarruf, nezâhet, teslîm, iftinâr, mûrâca‘at, selb ve ıcâb, ibhâm, el-kavîl bi'l-mûcîb, hasru'l-cüz’î ve ilhâkuhu bi'l-küllî, mukârene, münâkaza, infisâl, ibdâ‘, hüsnü'l-hâtîme.³⁸ İbn Ebi'l-İsba‘, kendisinden öncekilerin bu sanatları keşfedememelerine hayret etmektedir.³⁹

İbn Ebi'l-İsba‘, sonraki bazı belagat âlimlerinin yaptığı gibi⁴⁰, söz konusu bedî‘ sanatlarını lafzî ve manevî diye ikiye ayırmamıştır. O, açıkladığı bir sanatı Arap şîiri, Kur’ân âyetleri, hadisler, büyüklerin sözleri, atasözleri veya özdeyişlerden naklettiği örneklerle izah etmiştir. Onun önemli katkılarından biri de, birbirine benzer sanatlar arasındaki farkları açıklamasıdır.

36 Durmuş, “İbnü'l-Esîr, Ziyâeddin”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (2000), XXI, 30; Allân, *el-Bedî‘ fi'l-Kur’ân*, 42-43; Atîk, İlmü'l-Bedî‘, 44-51; Kenan Demirayak, M Sadi Çögenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 88.

37 İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru'l-Tâhbîr*, 83.

38 İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru'l-Tâhbîr*, 93-95.

39 İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru'l-Tâhbîr*, 622.

40 Bkz. Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm* 423; Kazvînî, *el-Îzâh*, 255; Subkî, ‘Arîsu'l-Efrâh, II, 225; Taftazânî, *Muhtasaru'l-Me‘âni*, II, 206-207; Suyûtî, Şerhu ‘Ukûdi'l-Cemân, 241; Merî el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî‘* 54.

İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru t-Tahbîr* isimli eserinde *aks ve tebdîl*'i, "şairin kendi şiirindeki veya başka bir şairin şiirindeki manâyi tersine çevirmesidir"⁴¹ şeklinde tanımlar. Bu tanım, daha önceki bilginler tarafından yapılan *aks ve tebdîl* tanımından farklıdır. Ondan önce ve sonra bu sanattan bahsedenler, bu başlık altında "lafizda aks ve tebdîl"den bahsetmişlerdir. İbn Ebi'l-İsba' ise burada "manâda aks ve tebdîl"den bahsetmektedir. Ancak o, *Bedî'u l-Kur'ân* isimli eserinde yukarıdaki tanımın aynısını yapmaktadır.⁴² Buradan anlaşılığına göre İbn Ebi'l-İsba' iki çeşit *aks* kabul etmektedir: 1) Manâda aks, 2) Lafizda aks. Zira İbn Ma'sûm el-Medenî (ö. 1120/1708) lafzî ve manevî olmak üzere iki çeşit aks bulunduğuunu, lafzî aks'e *tebdîl* denildiğini söylemektedir.⁴³

İbn Ebi'l-İsba'ın *et-temsîl*⁴⁴ adını verdiği sanatı Ebû Hilâl el-Askerî, *el-istişhâd ve l-ihticâc*⁴⁵; İbn Reşîk, *el-meselu s-sâir*⁴⁶; Fahreddin er-Râzî ise *irsâlu l-meseleyn*⁴⁷ ismiyle zikretmiştir.

İbn Ebi'l-İsba'ın, *selâmetü l-ihtirâ' mine l-ittibâ*⁴⁸ tabirini kullandığı sanat için Kudâme, *el-istiğrâb ve t-tarâfe*⁴⁹; İbn Reşîk, *el-muhtera' ve l-bedi'*⁵⁰; İbn Münkîz, *el-iğrâb*⁵¹ tabirlerini kullanmışlardır.

İbn Ebi'l-İsba'ın İcat/Keşf Ettiği Bedî'î Sanatlar

(الْتَّخِير)

"Şairin, çeşitli kâfiyeler getirmeye elverişli olan bir beyit getirip seçiminin güzel olduğuna delâlet eden bir delil sebebiyle bir kâfiyeyi diğerlerine tercih etmesidir."⁵² Şairin şu sözünde olduğu gibi:

41 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru t-Tahbîr*, 318.

42 İbn Ebi'l-İsba', *Bedî'u l-Kur'ân*, II, 111.

43 İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, III, 337.

44 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru t-Tahbîr*, 214.

45 Askerî, *Kitâbu s-Sinâ'ateyn*, 416.

46 İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 457.

47 Râzî, *Nihâyetü l-Îcâz*, 173.

48 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru t-Tahbîr*, 471; *Bedî'u l-Kur'ân*, II, 200.

49 Kudâme, *Nakdu's-Şi'r*, 152; Tabâne, *Kudâme b. Ca'fer*, 285.

50 İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 421.

51 İbn Münkîz, *el-Bedi'* 132.

52 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru t-Tahbîr* 527; *Bedî'u l-Kur'ân*, II, 233; krş. Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 94; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, I, 175; Mer'i el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedi'*, 169; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, II, 149; Ahmed Matlûb, *Mu'cemu'l- Mustalahâti'l- Belâğiyye*, Mektebeu Lübnân, Beyrut, 2000, 294- 296.

فَكَيْفَ حَالٌ غَرِيبٍ مَا لَهُ فُوتٌ

إِنَّ الْغَرِيبَ الطَّوِيلَ الدَّلِيلَ مُمْتَهَنٌ

Zengin olan garip hor görülmektedir,

Öyleyse azağı olmayan garibin hali nicedir?!

İbn Ebi'l-İsba'a göre şairin burada [azağı olmayan] ifadesinin yerine, **ما لَهُ سَبَبٌ** [malı olmayan], **ما لَهُ نَسْبٌ** [varlığı olmayan], **ما لَهُ سَبَقٌ** [çaresi olmayan], **ما لَهُ خَطْرٌ** [durumu olmayan], **ما لَهُ سَبَدٌ** [birikimi olmayan], **ما لَهُ أَحْدٌ** [kimsesi olmayan], **ما لَهُ شَيْءٌ** [zenginliği olmayan], **ما لَهُ وُجْدٌ** [mal ortakları olmayan] demesi de câizdir. Ancak burada ifadesine bakıldığından diğerlerinin hepsinden daha beliğ olduğu görülmektedir.⁵³

İbn Ebi'l-İsba', tâhyîr'e şu âyeti de örnek vermektedir:

إِنَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ. وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبْثُثُ مِنْ ذَابَةٍ آيَاتٌ لِقَوْمٍ يُوقَنُونَ. وَأَخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنِ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ فَلَاحِنَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْرِيفِ الرِّياحِ آيَاتٌ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ.

Süphesiz göklerde ve yerde, iman edenler için alâmetler vardır. Sizin yaratışınızda ve (iveryüzünde) yaymakta olduğu canlılarda, kesin olarak inananlar için alâmetler vardır. Gecenin ve gündüzün değişmesinde, Allah'ın gökten rızık indirip onunla ölümünden sonra yeri diriltmesinde, rüzgârları estirmesinde aklını kullanan bir toplum için alâmetler vardır.⁵⁴

Belagat, ilk âyette fâsihanın **لِلْمُؤْمِنِينَ** şeklinde gelmesini gerektirir. Çünkü Allah, “gökler ve yer” diyerek bütün âlemi zikretmiştir. Yaratıcı'nın kâdir, âlim ve hakîm olduğuna delâlet eden âlemdeki alâmetlerin bilinmesi, öncelikle bu sıfatlara sahip Yaratıcı bir varlığın tasdik edilmesine bağlıdır. Bu yüzden burada fâsihanın **لِلْمُؤْمِنِينَ** şeklinde gelmesi gerekmektedir. İkinci âyetteki **يُوقَنُونَ** ve üçüncü âyetteki **يَعْقِلُونَ** fâsihlaları da makâma en uygun fâsihalardır.⁵⁵

İbn Ebi'l-İsba'a göre tâhyîr'in başka bir çeşidi de, cümleleri birbirine tâhyîr edatıyla atfedilen bir sözden bir parça veya bir şîirden bir beyit getirmektir.

فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ

Bunun keffâreti, ailenize yedirdiğinizin orta derecesinden on fakiri yedirmek yahut onları giydirmek ya da bir boyunu (bir köleyi) hürriyete kavuşturmaktır.⁵⁶

خَلُو التَّفَاخُرِ أَوْ حَلُوا الْيَقَاعِ إِذَا مَا أَسْنَتِ النَّاسُ أَوْ لَبُوا الصَّرِيقَ ضَحَى

53 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru'l-Tâhbîr*, 527; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 233-34; krş. Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, 169; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, II, 149.

54 Câsiye, 45/3-5.

55 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru'l-Tâhbîr*, 527-29; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 234-35; krş. İbn Hicce, *Hizânetu'l-Edeb*, I, 175-76.

56 Mâide, 5/89.

Bırakın bu övünmeyi veya/ ya da o tepeden aşağı inin,

İnsanlara kıtlık isabet ettiği zaman, ya da kuşluk vakti imdat isteyenin çığlığına icabet edin!

Tahyîr'in bu türü, birbirine atfedilen cümleler sıhhatu't-taksîm'i içermedikçe edebî güzelliklerden olmaz. Nitekim âyet-i kerimede Allah Teâlâ, zengin için başkasının kifâyet etmiyeceği şekilde keffâret nevilerini sınırlamıştır. Beyitte ise benzerleriyle övündüğümüz övünme yollarının en büyükleri –sınırsız cömertlik ve sonsuz cesaret– olarak belirlenmiştir.⁵⁷

İbn Ebî'l-İsba'a göre, *tahyîr* ile *hüsni' n-nesak* arasında iki yönden fark vardır: 1) Hüsnü'n-nesak, bütün atîf harfleriyle –genellikle vâv [و] hafîyle– olur. Tahyîr ise, özellikle tahyîr edatı olan ev [و'] den başkasıyla olmaz. 2) Tahyîr'de sıhhatu't-taksîm şarttır; hüsnü'n-nesak'ta şart değildir.⁵⁸

Tedbîc (التبیج)

“Şairin veya nesir yazarının, çeşitli renkleri zikretmesidir. Onlarla ya kinâye yapmayı veya onları zikretmek suretiyle medih, vasîf, nesîb, hiciv vb. gibi çeşitli sanatları tevriyeyi, ya da onlarla vasfin faydasını beyani kasteder.”⁵⁹ Örnek:

وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بِيَضْ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفُ الْوَانُهَا وَغَرَّابِبُ سُودُ

Dağlarda değişik renklerde beyaz, kırmızı ve siyah yollar vardır...⁶⁰

Bu âyette “karışık” ve “açık” yollardan kinâye yapılmaktadır. “Beyaz yol”, sıkça gidip gelinen en açık olan yoldur. “Siyah yol”, en karışık yoldur. “Kırmızı yol”, diğer ikisinin ortası durumda bir yoldur.⁶¹

İbn Ebî'l-İsba', el-Harîrî'nin şu sözünü de güzel bir tedbîc örneği olarak vermektedir:

فَمَدْ إِغْبَرَ الْعَيْشُ الْأَخْضَرُ، وَازْوَرَ الْمُحْبُوبُ الْأَصْفَرُ، اسْوَدَ يَوْمِي الْأَبْيَضُ، وَابْيَضَ فَوْدِي الْأَسْوَدُ،
حَتَّى رَثَى لِي الْعَوْلُ الْأَزْرَقُ، فَحَبَّدَ الْمَوْتُ الْأَحْمَرُ!

57 İbn Ebî'l-İsba', *Tahrîru'l-Tâhbîr*, 529-30; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 236-37.

58 İbn Ebî'l-İsba', *Tahrîru'l-Tâhbîr*, 530-31; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 237.

59 İbn Ebî'l-İsba', *Tahrîru'l-Tâhbîr*, 532; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 242; krş. İbnu'n-Nâzîm, *el-Misbâh*, 195; Hillî, Şerhu'l-Kâfiye, 290; İbn Hicce, *Hizânetu'l-Edeb*, II, 453; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebi'*, VI, 118; Şîrâzî, *el-Belîg*, 247; Ahmed Matlûb, *Mu'cemu'l-Mustalahâti'l-Belâgiyye*, Mektebeu Lübnân, Beyrut, 2000, 297; Buna renklerin sembolizmi de denilebilir. bkz. İsmail Durmuş, “Tedbîc”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (2011), XL, 257.

60 Fâtır, 35/27.

61 İbn Ebî'l-İsba', *Tahrîru'l-Tâhbîr*, 532; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 242-43; krş. Hillî, Şerhu'l-Kâfiye, 290.

Yeşil hayat bozlaştığı, sarı sevgili uzaklaşlığı, beyaz günüm karardığı, siyah saçlarım aklaştığı, sonunda mavi düşman bana ağıt yazdığı zaman, ne güzeldir kırmızı ölüm!⁶²

Buradaki الأَصْفَرُ [sarı] sözcüğünde tevriye vardır. Çünkü “altın” anlamındadır. Ancak الأَرْزُقُ [bozlaşma], الأَسْوَدُ [yeşil], الأَبْيَضُ [beyaz], الأَخْضَرُ [siyah], إِغْبَرٌ [mavi] ve الأَحْمَرُ [kırmızı] sözcüklerinde kinâye vardır. Çünkü hayatın bozlaşması, “hayatın zorlaşması”, hayatın yeşil olması, “hayatın rahatlığı”, günün kararması, “kederin artması”, günün beyazlaması, “sevinç ve rahatlık”, saçların beyazlaması, “şiddetli kederden dolayı bünyenin zayıflaması”, mavi düşman, “şiddetli düşman” ve kırmızı ölüm, “zor ölüm”den kinâyedir.⁶³

Temzîc (الْتَّمْرِيج)

“Mütekillimin bedî‘in manâlarını söz sanatları –yani, sözün amaçları ve maksatları– ile birbirine mezcetmesidir.” Ancak burada bedî‘in manâları ile söz sanatlarının nesrin bir cümlesiinde veya cümlelerinde, şiirin bir beytinde veya beyitlerinde olması şarttır.⁶⁴ Bekr b. en-Nattâh’ın aşağıdaki beyitlerinde olduğu gibi:

لِتَرْضَى فَقَالَتْ: قُمْ فَجِنْدِي بِكُوكِبٍ	بَذَلْتُ لَهَا مَا قَدْ أَرَادْتُ مِنَ الْمُنَى
كَمْنٌ يَشَهَّي لَحْمَ عَنْقَاءِ مُغْرِبٍ	فَقُلْتُ لَهَا: هَذَا التَّعَنَّتُ كُلُّهُ
وَلَا تَذَهَّبِي يَا بَدْرُ بِي كُلَّ مَذْهَبٍ	سَلَيٌ كُلَّ شَيْءٍ يَسْتَقِيمُ طَلَابُهُ
وَقُدْرَتِهِ أَعْيَا بِمَا رَمَتْ مَطْلُبِي	فَأُقْسِمُ لَوْ أَصْبَحْتُ فِي عِزٍّ مَالِكٍ
كَمَا شَقِيقَتْ بَكْرٌ بِأَرْمَاحِ تَعْلِبِي	فَتَنِي شَقِيقَتْ أَمْوَالُهُ بِعَفَاتِهِ

İstediği şeyleri ona bol bol verdim

Hoşnut osun diye! O ise, “Kalk, bir yıldız getir!” dedi.

Ona dedim ki: Bu, tamamen işi yokuşa sürmektir;

Bilinmeyen Anka kuşunun etini arzu eden kimse gibi!

Benden istenmesi mümkün olan her şeyi iste!

Ey ay! Benden çok aşırı isteklerde bulunma!

Yemin olsun! Kavuşsam bile bir mülk sahibinin gücüne

Ve kudretine; benim isteğim karşısında çaresiz kalır!

62 İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru t-Tahbîr*, 533; krş. İbnu'n-Nâzîm, *el-Misbâh*, 196; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 119.

63 Şîrâzî, *el-Belîğ*, 249.

64 İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru t-Tahbîr*, 536; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 246; krş. Ahmed Matlûb, a.g.e. 416- 417.

O bir gençtir ki, aşırı cömertliği sebebiyle malları heba oldu

Bekr'in, Tağlib'in mızraklarıyla heba olduğu gibi

Bu şiirde ilk beyitten sonra peş peşe üç temzîc sanatı vardır. Birincisi “Ona dedim ki: Bu, tamamen işi yokuşa sürdürmek” misraïnadar. Çünkü burada müracaat sanatı yoluyla azarlamayı (itâb) gazelle mezcetmiştir. İkinci beyitte istitrat yoluyla kasem ile mübalağayı, övgü ile gazeli mezcetmiştir. Üçüncü beyitte ise irdâf ile teşbihî, cesaret ile de cömertliği mezcetmiştir.⁶⁵

İbn Ebî'l-İsba^c, burada temzîc ile ona benzeyen çeşitli sanatlar arasındaki farkları da açıklamıştır.⁶⁶

İstiksâ'(الاستكشاع)

“Şairin bir manâyı ele alıp onun hakkında hiçbir şeyi terk etmeksiz tek tek saymasıdır.”⁶⁷

لَمْ يَجِنْ قَتْلُ الْمُسْلِمِ الْمُتَحَرّزٍ	وَحَدِيبُهَا السَّحْرُ الْحَالَلُ لَوْ أَنَّهُ
وُدَّ الْمُحَدَّثُ أَنَّهَا لَمْ تُوجِزْ	إِنْ طَالَ لَمْ يُمْلِنْ وَإِنْ هِيَ أَوْجَزْ
لِلْمُطْمَئِنِّ وَعُقْلَةُ الْمُسْتَوْفِرِ	شَرَكُ الْقُلُوبِ وَنُرْهَةُ مَا مِثْلَهَا

Onun sözleri sihr-i helâldir

Sakınan müslümanı öldürmemiş olsaydı,

Uzun olsa da usandırmaz, kısa olsa da,

O sözleri nakleden kısa olmamasını arzu eder

Akılların ağıdır ve benzeri olmayan bir gezintidir

Tatmin olan için, ve uyanık kimsenin bağıdır.

Şair burada sevgilisinin sözünü uygun olan en güzel şekilde vasfetmiştir.⁶⁸

İstiksâ' sanatına Bakara Sûresi, 266. âyeti de örnek veren⁶⁹ İbn Ebî'l-İsba^c, bu sanatın benzer sanatlar olan tetmîm ve tekmîl'den farkını da açıklamıştır.⁷⁰

65 İbn Ebî'l-İsba^c, *Tahrîru t-Tahbîr*, 536-37.

66 İbn Ebî'l-İsba^c, *Tahrîru t-Tahbîr*, 537-39; *Bedî'u l-Kur'ân*, II, 246-47; krş. Ahmed Matlûb, a.g.e. 116- 117.

67 İbn Ebî'l-İsba^c, *Tahrîru t-Tahbîr*, 540; *Bedî'u l-Kur'ân*, II, 247.

68 İbn Ebî'l-İsba^c, *Tahrîru t-Tahbîr*, 540.

69 İbn Ebî'l-İsba^c, *Tahrîru t-Tahbîr*, 542.

70 İbn Ebî'l-İsba^c, *Tahrîru t-Tahbîr*, 543.

Bast (البُسْط)

“Mütekellimin kelâmını/sözünü az lafizla ifade etme imkânı varken, kelâmın güzelliğini artıracak başka manâlar içersin diye daha fazla lafizla getirmesidir.” Öyle ki eğer kelâm daha fazla lafizla bast edilmese/genişletilmeseydi, bu güzellik elde edilemezdi.⁷¹ Örnek:

فَلَمَّا كُنْتُمْ لَتَهْفُرُونَ بِالَّذِي حَاقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ أَنْدَادًا دَلَّكَ رَبُّ الْعَالَمِينَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَّ مِنْ قَوْفَهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْرَانَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءً لِلسَّائِلِينَ ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلأَرْضِ اتَّبِعَا طَوْعًا أَوْ كُرْهًا قَالَتَا أَتَتْنَا طَائِعَيْنِ فَقَصَاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ وَأَوْحَى فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا وَزَيَّنَ السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحٍ وَحْفَظَا ذَلِكَ تَهْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ

De ki: “Siz mi arzi iki günde Yaratana nankörlük ediyor ve O’na eşler koşuyorsunuz? İşte âlemlerin Rabbi O’dur.” Arza üstünden ağır baskilar yaptı. Onda bereketler yarattı ve onda arayıp soranlar için gidalarını tam dört günde takdir etti. Sonra duman halinde bulunan göge yöneldi, ona ve arza, “İsteyerek veya istemeyerek gelin” dedi. “İsteyerek geldik.” dediler. Böylece onları, iki günde yedi gök yaptı ve her göge emrinin vahyetti. Ve biz, en yakın gögü lambalarla (yıldızlarla) ve koruma ile donattık. İşte bu o azîz, alîm (Allah)’ın takdiridir.⁷²

Bu ayetlerde Allah Teâlâ’nın bast yaptığını görüyoruz. Bunun delili, “*O (Allah) ki gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları altı günde yarattı*”.⁷³ âyetidir.⁷⁴

el-Hecâ fî ma‘rizi’l-medh (الهِجَاءُ فِي مَغْرِضِ الْمَدْحِ)

“Konuşanın bir insanı hicvetmeyi amaçlayıp ona yönelik olarak zâhiri övgü, bâtinî yergi içeren lafizlar getirmesi, böylece onu hicvettiği halde övdüğüünü vehmettirmesidir.”⁷⁵ Aşağıdaki şiirde olduğu gibi:

وَمَهْمَا قَالَ الْحَسَنُ الْجَمِيلُ	لَهُ حَقٌّ وَلَيْسَ عَلَيْهِ حَقٌّ
عَلَيْهِ لِغَيْرِهِ وَهُوَ الرَّسُولُ	وَقَدْ كَانَ الرَّسُولُ يَرَى حُقُوقًا

Onun hakkı vardır; ama onun üzerinde hak yoktur

Her ne zaman konuşsa iyi ve güzeldir

O Resûl hakları gözetiyordu

Resûl olduğu halde başkasının üzerindeki haklarını.

71 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tâhbîr*, 544; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 251; krş. Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 237; İbn Hicce, *Hizânetu'l-Edeb*, II, 401; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 22; Ahmed Matlûb, a.g.e. 234.

72 Fussilet, 41/9-12.

73 Secde, 32/4.

74 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tâhbîr*, 544-45; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 252.

75 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’t-Tâhbîr*, 550 krş. Ahmed Matlûb, a.g.e. 669.

Birinci beyit tek başına alındığı zaman ondan övgü dışında bir şeyin anlaşılması mümkün değildir. İkinci beyit tek başına alındığı zaman ondan övgü de yergi de anlaşılmamaktadır.⁷⁶

Unvân (الْعُوَان)

“Konuşanın; vasif, övünme, övme, yerme, hiciv, azarlama vb. amaçlardan bir amacına başlaması, sonra da o amacını tamamlama (tekmîl) maksadiyla geçmiş haberlere veya kıssalara unvân (başlık, işaret) olacak birtakım lafızlar getirmesidir.”⁷⁷

Bu sanatla ilgili olarak şıirden değişik örnekler veren⁷⁸ İbn Ebi'l-İsba'ın Kur'ân-ı Kerim'den örnek getirdiği âyetlerden biri şudur:

وَكَذِلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلْكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

Böylece biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk.⁷⁹

Bu âayette “ İlmu'l- hey'et ” diye bilinen astronomi ilminin unvâni vardır.⁸⁰

Îzâh (الإِيْضَاح)

“Konuşanın, zâhirinde karışıklık ve kapalılık olan bir kelâmi/sözü zikretmesi sonra sözünün geri kalan kısmında onu izah etmesi/açıklamasıdır.”⁸¹ Şairin şu sözünde olduğu gibi:

وَقِيلَ الْخِنَا وَالْعِلْمُ وَالْحَلْمُ وَالْجَهَلُ يُذَكَّرُ نِيَكِ الْخَيْرُ وَالشَّرُّ كُلُّهُ
وَأَلْفَالَقَ فِي مَحْبُوبِهَا وَلَكَ الْفَضْلُ فَأَلْفَالَقَ عَنْ مَكْرُوهِهَا مُنْتَزَّ هَا

Bütün hayır ve şer bana seni hatırlatıyor

Müstehcen söz, hilim, ilim ve cehalet

Oysa ben onların çirkinliklerinden tenzih ederek seninle buluşurum

Ve iyilerinde sana kavuşurum. Bütün erdemler senindir.

76 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru t-Tahbîr*, 550.

77 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru t-Tahbîr*, 553; *Bedî'u l-Kur'ân*, II, 257; krş. Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 247; İbn Hicce, *Hizânetu'l-Edeb*, II, 301; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, IV, 312; Ahmed Matlûb, a.g.e. 535- 536.

78 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru t-Tahbîr*, 553-56.

79 Enâm, 6/75.

80 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru t-Tahbîr*, 557.

81 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru t-Tahbîr*, 559; *Bedî'u l-Kur'ân*, II, 259; krş. İbnu'n-Nâzîm, *el-Misbâh*, 205; İbn Hicce, *Hizânetu'l-Edeb*, II, 383; Suyûti, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cemân*, 317; Mer'i el-Hâbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, 147; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 31-32; Ahmed Matlûb, a.g.e. 215- 216.

Şair, ikinci beyitle izah yapmasaydı, dinleyici veya okuyucu şairin, övgümü – yergimi , ne kastettigini birinci beyitten anlayamazdı. Çünkü birinci beyitte övgü ve yergi lafızları bir arada zikredilmiştir.⁸²

وَلَا تَقْتُلُوا أُولَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاهُمْ

Fakirlikten dolayı çocuklarınizi öldürmeyin! Size de onlara da biz rızık veriyoruz.⁸³

وَلَا تَقْتُلُوا أُولَادَكُمْ حَسْنِيَّةً إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاهُمْ

Fakirlik korkusuyla çocuklarınizi öldürmeyin. Onlara da size de biz rızık veriyoruz.⁸⁴

Her iki âyette de çocuklarını öldürmek yasaklanmıştır. Birinci âyette ifadesi, ikinci âyette ise **حَسْنِيَّةً إِمْلَاقٍ** ifadesi izah olarak gelmiştir. Bu iki ifadenin farklı olmasının sebebi ise, birinci âyettekiler, esasen fakir olan kimselerdir. İkinci âyettekiler ise, ilerde meydana gelebilecek bir fakirlik korkusunu yaşayanlardır. Birinci âyetteki [نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاهُمْ] [Size de onlara da biz rızık veriyoruz] ve ikinci âyetteki [نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاهُمْ] [Onlara da size de biz rızık veriyoruz] ifadeleri de ikinci bir izahtır.⁸⁵

İbn Ebi'l-İsba^c, izzâh ile tefsir arasındaki farkı şöyle açıklamaktadır: *Tefsîr, icmâlî* olanı açıklamaktır. İzzâh ise, işkâli (karışıklığı...) ortadan kaldırılmaktır. Çünkü tefsîr edilen kelâmda işkâlin bulunması aslâ söz konusu olmaz.⁸⁶

Teşkîk (التشكّيك)

“Konuşanın sözünde, gereksiz dolgu (haşv) mu, yoksa sözün olmazsa olmazı olan aslı mi, olduğu hususunda muhatabı kuşkuya düşürecek bir lafız getirmesidir.”⁸⁷ Örnek:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَاءَيْتُمْ بِدَيْنِ

Ey imân edenler! Birbirinize borç verdığınız zaman...⁸⁸

82 İbn Ebi'l-İsba^c, *Tahrîru t-Tahbîr*, 559; krş. İbn Hicce, *Hizânetu l-Edeb*, II, 383; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu l-Bedî'*, 147; İbn Ma'sûm, *Envâru r-Rebî'*, VI, 33.

83 En'am, 6/151.

84 İsrâ, 17/31.

85 İbn Ebi'l-İsba^c, *Tahrîru t-Tahbîr*, 561; *Bedî'u l-Kur'ân*, 260-261; krş. Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, 356.

86 İbn Ebi'l-İsba^c, *Tahrîru t-Tahbîr*, 560; krş. Hillî, Şerhu'l-Kâfiye, 282; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu l-Bedî'*, 147; İbn Ma'sûm, *Envâru r-Rebî'*, VI, 126.

87 İbn Ebi'l-İsba^c, *Tahrîru t-Tahbîr*, 562; *Bedî'u l-Kur'ân*, II, 279; krş. Ahmed Matlûb, a.g.e. 353-354.

88 Bakara, 2/282.

Âyetteki بَدْنِي sözcüğü, fazla olup olmadığı hususunda muhatabı kuşkuya düşürmektedir. Çünkü تَدَابِّثُ ifadesi ona ihtiyaç duyurmamaktadır. Ancak beyân ilmi konusunda düşünen kimse onun aslı bir lafız olduğunu anlar. Zira دَيْنِ lafzının çeşitli anlamları vardır.⁸⁹

el-Hayde ve'l-İntikâl (الخَدْءُ وَالِانْتِقَالُ)

“Soru sorulan kimsenin, sorulan soruya uygun olmayan bir cevap vermesi veya delil getiren kimsenin sorumlu olduğu deliden başka bir delile intikal etmesidir...”⁹⁰

İbrahim (a.s.) Nemrud'a, رَبِّيَ الَّذِي يُحِبِّي وَيُمِيزُ (Benim Rabbim O'dur ki yaşatır, öldürür) dediği zaman Nemrud, أَنَا أُحِبُّي وَأُمِيزُ (Ben de yaşatır, öldürürüm) demiş, ardından bir adam çağırıp öldürmüştür, ölüm cezasına çarptırılmış başka bir adamı getirtip serbest bırakmıştır. İbrahim (a.s.), Nemrud'in “öldürme” ve “diriltme”nin anlamını anlamadığını görünce başka bir delile intikal ederek ona, فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّفَقِ مِنَ الْمُتَشَرِّقِ فَأَنْتَ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ (Allah, günüşi doğudan getirir, sen de onu batıdan getir!)⁹¹ demiştir.⁹²

Şemâte (الشَّمَاتَةُ)

“Sıkıntı çeken veya zor durumda olan bir kimseye sevinç ızhâr etmektir.”⁹³

ذُنْقٌ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ

Tat bakalım! Hani sen üstündün, şerefliydin!⁹⁴

Buradaki قُدْ [tat] sözcüğü şemâte, âyetin geriye kalanı tehekküm(*ironi/alay*) dür. Kur'an'da, mahza şemâte Allah'ın Firavun'a söylediği şu sözdür:

آلَانَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ

Şimdi mi? Hâlbuki sen, daha önce isyan etmiş ve bozgunculardan olmuştun?⁹⁵

89 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru t-Tâhbîr*, 562; *Bedî'u l-Kur'ân*, II, 279-80.

90 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru t-Tâhbîr*, 565; *Bedî'u l-Kur'ân*, II, 280; Ahmed Matlûb, a.g.e. 476-477.

91 Bakara, 2/258.

92 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru t-Tâhbîr*, 565; *Bedî'u l-Kur'ân*, II, 281.

93 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru t-Tâhbîr*, 567; Ahmed Matlûb, a.g.e. 516-517.

94 Duhân, 44/49.

95 Yunus, 10/91; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru t-Tâhbîr*, 567.

Tehekküm (التهكم)

“Korkutma yerinde müjde, tehdit yerinde vaad ve alay yerinde övgü lafzı getirmekten ibarettir.”⁹⁶ Şu ayetlerde olduğu gibi:

بَشِّرُ الْمُنَافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا

Münâfiklara, acı bir azabın kendilerinin olacağını müjdele!⁹⁷

لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِّنْ بَيْنِ يَدِيهِ وَمِنْ حَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ

Onun (insanın) önünden ve arkasından izleyenler vardır, onu Allah’ın emrinden korurlar.⁹⁸

izleyenler], sultanın çevresindeki muhafizlardır. Zannınca onlar] Âyetteki insanı Allah’ın (*azab*) emrinden korumaktadırlar. Bu ifade, tehekküm (*alay/ironi*) olarak gelmiştir. Zira Allah’ın emri geldiği zaman gerçekten onu koruyamazlar.⁹⁹ İtihzâ’ mevkinde medhin örneklerinden birisi de Şair İbnu’z- Zervî’nin İbn Ebî :Husayne’ hakkındaki şiirine son verdiği şu beytidir

فَعَسَى أَنْ تَزُورَنِي فِي الْخَيَالِ وَإِذَا لَمْ يَكُنْ مِنَ الْهُجُرِ بُدُّ

Eğer ayrılık kaçınılmaz ise

Belki beni hayâlde ziyaret edersin¹⁰⁰

İbn Ebî’l-İsba‘, tehekküm ile benzer sanatlar arasındaki farkı şöyle açıklamıştır:

1) *Tehekküm* ile *el-hezl ellezî yurâdu bihi el-cidd* (الهُرُولُ الذي يُرَادُ بِهِ الْجُدُّ) arasında fark vardır: *Tehekküm*’ün zahiri ciddî, bâtinî şakadır. *el-Hezl ellezî yurâdu bihi el-cidd*’in zahiri şaka, bâtinî ciddîdir. 2) *Tehekküm* ile *el-hecâ fi ma ‘razi’l-medh* (الهُجَاءُ فِي مَغْرِضِ الْمَذْحَ) arasında da fark vardır: *Tehekküm*’ün lafzından, konusundan, üslubundan ve makamından amacın istihzâ (alay) olduğu anlaşılır. *el-Hecâ fi ma ‘razi’l-medh* ise, yergi ifade eden bir lafız bulunmadıkça zahirinden sadece övgü anlaşılır.¹⁰¹

96 İbn Ebî’l-İsba‘, *Tahrîru l-Tâhbîr*, 568; krş. İbnu’n-Nâzîm, *el-Misbâh*, 243; Hillî, Şerhu'l-Kâfiye, 88; İbn Hicce, *Hizânetu'l-Edeb*, I, 215; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî*, 176; İbn Ma‘sûm, *Envâru'r-Rebî*, II, 185; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'an*, 329-330.

97 Nisâ, 4/138.

98 Ra‘d, 13/11.

99 İbn Ebî’l-İsba‘, *Tahrîru l-Tâhbîr*, 568; krş. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 536-537; İbn Hicce, *Hizânetu'l-Edeb*, I, 215; İbn Ma‘sûm, *Envâru'r-Rebî*, II, 194; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'an*, 331.

100 İbn Ebî’l-İsba‘, *Tahrîru l-Tâhbîr*, 569; krş. İbnu'n-Nâzîm, *el-Misbâh*, 244; İbn Hicce, *Hizânetu'l-Edeb*, I, 216.

101 İbn Ebî’l-İsba‘, *Tahrîru l-Tâhbîr*, 570; krş. Hillî, Şerhu'l-Kâfiye, 88; İbn Hicce, *Hizânetu'l-Edeb*, I, 217; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî*, 176; İbn Ma‘sûm, *Envâru'r-Rebî*, II, 195.

Tendîr (التدبر)

“Mütekellimin , ender bulunan tatlı nadir bir söz veya zarif bir şaka sözü getirmesidir.” Bu, hem ciddiyet hem de şaka/alayda olur.¹⁰² Güzel örneklerinden biri:

فَإِذَا جَاءَ الْحَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ تَدْرُرُ أَعْيُّنُهُمْ كَالَّذِي يُعْشِي عَلَيْهِ مِنَ الْمُؤْتِ

Onlara korku geldiği zaman, üstüne ölüm baygınlığı çökmüş insan gibi, gözleri dönerek sana baktıklarını görürsun.¹⁰³

Allah Teâlâ, münafikları korkaklık ve korkuya vasıfladığı bu ayette, sadece گالذی یُعْشِی عَلَيْهِ (من المؤت) diyerek sözü daha derinleştirmiştir.¹⁰⁴

el-İscâl ba'de'l-muğâlata (الإسجال بعد المغالة)

“Şairin, övdüğü kimseden bir hedefi amaçlayıp, bu hedefine ulaşacaktır olan lafızlar getirmesi ve bunun gerçekleşmesini övdüğü kimseye dayandırmasıdır.” İbn Ebî'l-İsba' bunu şöyle açıklar: Amaca ulaşmak için, gerçekleşmesi bu amacın gerçekleşmesini gerektirecek bir şart koşması, sonra şart koşulanın gerçekleşmesi için bu amacın gerçekleşmesini bir mugalata olarak açıklamasıdır.¹⁰⁵ Şu şiirde olduğu gibi:

جَاءَ الشَّنَاءُ وَمَا عِنْدِي لِفَرَّاهِ
إِلَّا ارْتَعَادِي وَتَصْفِيقِي بِأَسْنَانِي
فَإِنْ هَلَكْتُ فَمَوْلَانَا بِكُفْنِي
هَنْئِي هَلْكُتُ فَهَنْئِي بَعْضَ أَكْفَانِي

Kış geldi, bende onun soğugundan dolayı

Ancak titremem ve dişlerimin birbirine çarpması var

Eğer ölürem, bizim dostumuz beni kefenler

Farz et ki öldüm, artık bağıyla bana bazı kefenlerimi¹⁰⁶

İscâl, bazen mugalatasız olarak da gelir. Bu nevi iscâl Kur'ân-ı Kerim'de çok bulunur.¹⁰⁷ Şu ayette olduğu gibi:

رَبَّنَا وَأَنْخَلْهُمْ جَنَّاتٍ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدَنَهُمْ

Rabbimiz, onları söz verdiği Adn cennetlerine sok!¹⁰⁸

102 İbn Ebî'l-İsba', *Tahrîru t-Tâhbîr*, 571; krş. Ahmed Matlûb, a.g.e. 424- 425.

103 Ahzâb, 33/19.

104 İbn Ebî'l-İsba', *Tahrîru t-Tâhbîr*, 571.

105 İbn Ebî'l-İsba', *Tahrîru t-Tâhbîr*, 574; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 286; Ahmed Matlûb, a.g.e. 542- 543.

106 İbn Ebî'l-İsba', *Tahrîru t-Tâhbîr*, 574; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 286.

107 İbn Ebî'l-İsba', *Tahrîru t-Tâhbîr*, 574; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 286.

108 Mü'min, 40/8.

Ferâid(الفرائد)

Bu, belagate değil fesahate özgü bir konudur. Çünkü onun anlamı, “konuşanın, fesahatinin büyülüğüne ve Arapçasının kuvvetine delâlet eden ve sözünü gerdanlıktaki inci tanesi konumuna sokacak olan bir lafız getirmesidir.” Öyle ki, bu lafız kelâmdan düşürülecek olsa, onun yokluğu fesahatçilere çok ağır gelir.¹⁰⁹ Ebû Nüvas’ (ö. 198/813 [?])ın şu beytinde olduğu gibi:

حَتَّىٰ إِذَا مَا غَلَّ مَاءُ الشَّبَابِ لَهَا وَأَفْعَمْتُ فِي تَمَامِ الْجِسْمِ وَالْعَصَبِ

Hatta onun gençlik suyu kaynacı,

Bütün bedeni ve sınırları doldurduğu zaman

Şiirde [kaynacı] sözcüğünün “gençlik suyu” için isti‘âre yapılması, bedî‘î ferâiddendir.¹¹⁰

فَلَمَّا اسْتَيَّسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا

Ondan umudu kesince aralarında konuşmak üzere çekildiler.¹¹¹

Bu âyetteki lafızların da hepsi eşi-benzeri bulunmayan ferâiddendir.¹¹²

el-İlgâz ve’t-Ta‘miye (الإلغاز والتعيمية)

Buna *muhâcât* (المحاجة) ismi de verilir. Ancak *et-ta‘miye* en genel isimlerindendir. *Ta‘miye*, “mütekellimin, bir şey murad edip bunu zâhiri başka bir şeye, bâtinî ise konuşanın muradına delalet eden ifadelerle dile getirmesidir.” *Ta‘miye*, hem nesirde hem de şiirde olur.¹¹³

İbn Ebi’l-İsba‘ın bu sanata dair verdiği örneklerden biri İmam Şafîî’ye nispet edilen sözdür:

لَا بَأْسَ بِالْمَرْأَةِ إِذَا احْتَاجَتْ أَنْ تَبِعَ زَوْجَهَا لِتُنْقِقَ تَمَنَّهُ

“Kadın, parasını infak etmek için kocasını(*nin malını*) satmaya ihtiyaç duyarsa bunda bir sakınca yoktur.”¹¹⁴

109 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru t-Tâhbîr*, 576; *Bedî‘u l-Kur’ân*, II, 287; krş. Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, 245; İbn Hicce, *Hizânetu’l-Edeb*, II, 297; İbn Ma’sûm, *Envâru’r-Rebî’*, V, 267; Ahmed Matlûb, a.g.e. 405.

110 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru t-Tâhbîr*, 576.

111 Yusuf, 12/80.

112 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru t-Tâhbîr*, 577; *Bedî‘u l-Kur’ân*, II, 287; krş. Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, 576.

113 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru t-Tâhbîr*, 579; krş. Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, 212; İbn Hicce, *Hizânetu’l-Edeb*, II, 342; Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cemân*, 312; Ahmed Matlûb, a.g.e. 181.

114 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru t-Tâhbîr*, 579.

Bir örneği de Arapların birinin şu bilmecə tarzı sözleridir:

وَسَبْعَةُ كُلُّهُمْ إِخْوَانٌ مَا إِنْ يَمْوُثُونَ وَهُمْ شَبَّانٌ

لَمْ يَرَهُمْ فِي مَوْضِعٍ إِنْسَانٌ

Onların hepsi yedi kardeşir

Ölmedikleri müddetçe gençtirler

Hiçbir insan onları bir yerde görmemiştir¹¹⁵

Tasarruf (التَّصْرُف)

“Şairin bir manâ getirip onu çeşitli şekillerde –bazen isti‘âre, bazen îcâz, bazen irdâf, bazen de hakikat lafziyla– ortaya koymasıdır.”¹¹⁶ İmru’u'l-Kays’ın şu şiirinde olduğu gibi:

وَلَيْلٌ كَمْوَحُ الْبَحْرِ أَرْخَى سُدُولَةً عَلَيَّ بِأَنْواعِ الْهُمُومِ لِيَتَتَلَى
وَأَرْدَفَ أَعْجَازًا وَنَاءٍ بِكُلِّ فَقْلُثُ لَهُ لَمَّا ثَمَطَّ بِصَلْبِهِ

Nice gece(ler) deniz dalgası gibi, perdelerini indirdi

Üzerime, türlü türlü dertleriyle, beni demek için.

Ona dedim ki: arkasını uzattığı,

Butlarını geriye ve göğsünü ileriye saldığı zaman,

Şair, manayı isti‘âre lafziyla ortaya koymuş, sonra bunda tasarrufta bulunarak îcâz lafziyla getirerek şöyle demiştir:

فَيَا لَكَ مِنْ لَيْلٍ كَانَ نُحُومَةً بِكُلِّ مُغَارٍ أَفْتَلِ شُدَّتْ بِنَدْبِلٍ

Ne uzun bir gece! Sanki onun yıldızları

Bütün sağlam bükülmüş sicimlerle Yezbül dağına sıkıca bağlanmış,

Bu ifadenin takdîri, **فَيَا لَكَ مِنْ لَيْلٍ طَوِيلٍ** [ne uzun bir gece] şeklindedir. Teşbih ona delalet ettiği için sıfat hazfedilmiştir. Sonra şair yine tasarrufta bulunarak onu irdâf lafziyla şöyle demiştir:

كَانَ التُّرَيَا عُلَقْتُ فِي مَصَامِهَا بِأَمْرَاسِ كِتَانٍ إِلَى صُمْ جَنْدِلٍ

Sanki Süreyya kendi yerinde, asılmış

Bükülmüş iperle sabit kayalara,

115 İbn Ebî'l-İsba', *Tahrîru'l-Tahbîr*, 580.

116 İbn Ebî'l-İsba', *Tahrîru'l-Tahbîr*, 582, krş. Ahmed Matlûb, a.g.e. 360-361.

Şair bunda da tasarrufta bulunarak onu hakikat lafziyla ifade etmiştir:

بِصُّبْحٍ، وَمَا الْإِصْبَاحُ مِنْكَ بِأَمْثَلٍ أَلَا أَيُّهَا اللَّيْلُ الطَّوِيلُ أَلَا إِنْجِلٌ

Dikkat et, ey uzun gece! Açıl da olsun,

Sabah. Hoş sabah da senden daha iyi değil ya!¹¹⁷

İbn Ebi'l-İsba'a göre bu sanat şairin güç ve kudretini göstermektedir. Bu yüzden Kur'an kıssalarının çoğu sayısız belagat sanatlarıyla gelmiştir. Bu durum, izaha ihtiyaç duyamayacak kadar açıklıktır.¹¹⁸

Nezâhet (الْتَّزَاهَةُ)

“Nezahet, adır olsa da başka sanatlarda da vaki olsa da genellikle hiciv sanatına özgüdür. Hiciv vb türlerin sözlerinin çirkin ve kaba lafizlardan beri ve uzak olmasıdır.”¹¹⁹ Cerîr'in şu sözünde olduğu gibi:

لَوْ أَنْ تَغْلِبَ جَمَعُتْ أَحْسَابِهَا يَوْمَ التَّفَاضُلِ لَمْ تَرِنْ مِنْقَالًا

Tağlib kabilesi bütün soylarını toplasa da,

Övünme gününde, bir miskal etmezler!¹²⁰

Teslîm (التَّسْلِيمُ)

“Konuşanın, ya olumsuz olduğu ya da imtina harfleriyle şartlanmış olduğu için olması imkansız olan bir şeyi farz etmesidir. Zikrettiği şeyin, şartlarının olması imkânsız olduğu için o şeyin kendisinin de vukuunun imkansız olması için. Sonra onun vukuunu cedelî olarak kabul eder ve vukuunda fayda olmadığını takdirini vaki olmasının takdiriyle gösterir.”¹²¹ Allah Teâlâ'nın şu sözünde olduğu gibi:

مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَهٍ إِذَا لَذَّهَبَ كُلُّ إِلَهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَّا بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ

Allah çocuk edinmemiştir. O'nunla beraber hiçbir tanrı yoktur. Öyle olsayıdı her tanrı, kendi yarattığını (alıp) götürürdü ve onlardan biri diğerine üstün gelmeğe çalışırdı.¹²²

117 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru'l-Tâhbîr*, 582-83; krş. Ahmed Matlûb, a.g.e. 659.

118 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru'l-Tâhbîr*, 583.

119 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru'l-Tâhbîr*, 584; *Bedî'u'l-Kur'an*, II, 292; krş. Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 91; İbn Hicce, *Hizânetu'l-Edeb*, I, 172; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cemân*, 297; *Mer'i el-Hanbelî, el-Kavlu'l-Bedî'*, 178.

120 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru'l-Tâhbîr*, 584; *Bedî'u'l-Kur'an*, II, 292; İbn Hicce, *Hizânetu'l-Edeb*, I, 173; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cemân*, 297; *Mer'i el-Hanbelî, el-Kavlu'l-Bedî'*, 178.

121 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru'l-Tâhbîr*, 587; *Bedî'u'l-Kur'an*, II, 295; krş. Ahmed Matlûb, a.g.e. 316.

122 Mü'minûn, 23/91.

Bu âyetin anlamı, “Allah Teâlâ ile beraber hiçbir ilâh yoktur” demektir. Sanki birisi şöyle demiştir: “Allah ile beraber bir ilâh olduğunu kabul etseydi, bu kabulden her ilâhin yarattığı şeye gideceğini ve birbirlerine üstün gelmeye çalışacaklarını, bu yüzden âlemde hiçbir işin gerçekleşmeyeceğini ve hiçbir hükmün icrâ edilemeyeceğini kabul etmemiz gerekiirdi. Hâlbuki gerçek bunun aksinedir. Dolayısıyla iki veya daha fazla ilâh farz etmek muhâldir.”¹²³

İftinân (الإفتتان)

“Konuşanın, nesib (gazel)- hamâse, hiciv – medih, tebrik- taziye ..vb söz sanatlarından iki zıt sanatı bir beyitte veya bir cümlede bir arada kullanmasıdır.”¹²⁴

مَكَانُ الرُّوحِ مِنْ جَسَدِ الْجَبَانِ أَحْيَاكِ يَا ظُلُومُ فَأَنْتِ عِنْدِي
خَسِيْثُ عَلَيْكِ بَادِرَةُ الطَّعَانِ وَلَوْ أَنَّنِي أَقُولُ مَكَانَ رُوحِي

Ey zâlim! Seviyorum seni! Sen benim yanımday,

Korkakların bedenindeki rûh yerindesin!

Eğer ruhumun yerini söyleseydim

Senin saldırganların hedefi olmandan korkardım ¹²⁵

Şair burada “aşk” ve “tutku”yu birleştirmiştir.

Mürâca‘at (المراجعة)

“Konuşanın, kendisiyle başkası veya başka iki kişi arasında geçen konuşmayı en veciz ibare, en latif mana, en güzel kalıp ve en kolay lafızlarla bir veya birden fazla beyitte ya da bir cümlede anlatmasıdır.”¹²⁶ Bunun en güzel örneklerinden biri Ebû Nüvâs’ın şu beyitleridir:

فَالَّذِي يَوْمًا سُلِيمًا قَالَ لِي نُ وَبَعْضَ الْقُوْلِ أَشْنَعَ
فَالَّذِي صِفْنِي وَعَلَيْهِ أَيْنَا أَنْقَى وَأَوْرَغَ

123 İbn Ebî'l-İsba‘, *Tahrîru t-Tahbîr*, 587; *Bedî'u l-Kur'ân*, II, 295.

124 İbn Ebî'l-İsba‘, *Tahrîru t-Tahbîr*, 588; *Bedî'u l-Kur'ân*, II, 295; krş. İbn Hicce, *Hizânetu'l-Edeb*, I, 138; Suyûfi, Şerhu ‘Ukûdi'l-Cemân, 309; Merî el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, 163; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, I, 320; krş. Ahmed Matlûb, a.g.e. 155; İsmail Durmuş, “İftinân”, *Diyânet İslâm Ansiklopedisi*, (2000), XXI, 521-52.

125 İbn Ebî'l-İsba‘, *Tahrîru t-Tahbîr*, 588.

126 İbn Ebî'l-İsba‘, *Tahrîru t-Tahbîr*, 590; *Bedî'u l-Kur'ân*, II, 300; krş. İbnu'n-Nâzîm, *el-Misbâh*, 264; Hillî, Şerhu'l-Kâfiye, 99; İbn Hicce, *Hizânetu'l-Edeb*, I, 218; Suyûfi, Şerhu ‘Ukûdi'l-Cemân, 305; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, II, 350; krş. Ahmed Matlûb, a.g.e. 612.

فَلَتْ: إِنَّى إِنْ أَقُلْ مَا فِي كُمَا بِالْحَقِّ تَبْرَعْ
 قَالَ: كَلَّا، فَلَتْ: مَهْلًا قَالَ: قُلْ لِي، فَلَتْ: فَاسْمَعْ
 قَالَ: صِفْهُ، فَلَتْ: يُعْطِي قَالَ: صِفْنِي، فَلَتْ: تَمْئَنْ

Bir gün Süleyman bana dedi

Bazı sözleri çok çirkin olduğu hâlde

Dedi ki: Beni ve Ali'yi vasfet!

Hangımız daha muttaki ve daha faydalı?

Dedim ki: Eğer ben söylersem,

İkiniz hakkında gerçeği, üzülürsün!

Dedi ki: Aslâ! Dedim ki: Acele etme!

Dedi ki: Bana söyle! Dedim ki: Dinle!

Dedi ki: Onu vasfet! Dedim ki: O, iyilik yapıyor

Dedi ki: Beni vasfet! Dedim ki: Sen, yapmıyorsun!¹²⁷

Selb ve İcâb (السلب والإيجاب)

“Methiye yazanın, bir sıfatı, başka hiçbir kimsenin ortak olmayacağı şekilde, övdüğü kimseye vermeyi kast etmesi, bu yüzden de o sıfatı sözünün başında bütün insanlardan nefyetmesi ve ardından övdüğü kişi için ispat etmesidir.”¹²⁸ Ebu Nüvâs’ın şu beyitlerinde olduğu gibi:

فَأَنْتَ الَّذِي تُثْنِي وَفَوْقَ الَّذِي تُثْنِي	إِذَا نَحْنُ أَنْثَيْنَا عَلَيْكَ بِصَالِحٍ
لَغْيِرِكَ إِنْسَانًا فَأَنْتَ الَّذِي تَعْنِي	وَإِنْ جَرَتِ الْأَلْفَاظُ يَوْمًا بِمُدْخَةٍ

Biz seni sâlih olmakla övdüğümüz zaman

Seni övdüğümüz gibisin, hatta övdüğümüzden üstünsün,

Eğer bir gün ağızımızdan övgü sözcükleri çıkarsa,

Senden başka bir insan için; bil ki kastettiğimiz kişi sensin!¹²⁹

127 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru t-Tâhbîr*, 591-92.

128 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru t-Tâhbîr*, 593; krş. Hâsimî, *Cevâhiru l-Belâğâ*, 317-318; İbn Ebî-i-'Isba' el- Mîsrî bu sanatın da kendi buluşu olduğunu söyleyip, ardından da kitabının haşîyesinden hatasını düzelterek bu konuya başkalarının kitabında da rastladığını söylemiş; ancak onların kendinden önce bu ismi kullanmakla beraber getirdikleri şahitler bakımından farklı olduklarını belirtmiş ve Bedî'u'l Kur'ân'ında da bunu kendisine nisbet etmemiştir. bkz. *Tahrîru t-Tâhbîr*, 593 (dibnot); krş. Ahmed Matlûb, a.g.e. 509- 510.

129 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru t-Tâhbîr*, 593.

İbhâm (الإِبْهَام)

“Mütekellimin, birbirine zıt iki anlama sahip bir söz getirmesi, bunları birbirinden ayırmaması, kelâmında bunları açıklayacak bir şey de zikretmemesi, bilakis kasten her iki durumu mübhem/kapalı bırakmasıdır.”¹³⁰ Birçok belagatçı bu sanata *tevcîh* derken¹³¹; Râzî, *el-muhtemil li 'z-ziddeyn* (iki zidda –övgüye veya yergiye– ihtimali olan) demiştir.¹³²

Muhammed b. Hazm’ın, Hasan b. Sehl’in kızı Bûrân’ı Abbâsî halifesi Me’mûn ile evlendirmesi üzerine tebrik etmiş; fakat Hasan bütün tebrik edenleri ödüllendirip onu ödülüden mahrum etmiştir. Bunun üzerine Muhammed b. Hazm şu şîiri söylemiştir:

بَارَكَ اللَّهُ لِلْخَيْرِ
وَلِبُرَانَ فِي الْخَتَنِ

بِأَمَّا إِمَامُ الْهُدَىٰ طَفْرٌ
ثَ وَلَكُنْ بَيْتُتْ مَنْ؟

Allah, Hasan ve (kızı) Buran’ı bu evlekte mübarek kılsın.

Ey hidayet önderi! Sen evlendin, ama kimin kızıyla?

Hasan b. Sehl, şairin *بَيْتُتْ مَنْ؟* (Kimin kızıyla?) sözüyle övgü mü, hakaret mi kastettiğini anlayamamıştır.¹³³

el-Kavl bi'l-mûceb (القَوْلُ بِالْمُوجَبِ)

“Mütekellimin (*konusanın*), muhataba bir kelâmla hitap etmesi, muhatabın da mütekellimin kelâmindaki her bir müfred kelimeye yönelik, ona kendi lafziyla mütekellimin anlamının aksını gerektiren bir anlam yüklemesidir.”¹³⁴ İbn Haccâc’ın şu sözünde olduğu gibi:

فَلَتْ: طَوَّلْتُ ، قَالَ لِي: بْلَ ثَطَوْنَ
تَ وَأَبْرَمْتُ فَلَتْ: حَبْلُ وَذَادِي

Dedim ki: Çok uzattım. Bana dedi ki: Bilakis lütfettin,

Dedim: Sıktım. (Dedi): Dostluk bağıımı¹³⁵

130 İbn Ebî'l-İsba', *Tahrîru t-Tahbîr*, 596; krş. Ahmed Matlûb, a.g.e. 25-27.

131 Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 427; Kazvînî, *el-Îzâh*, 284; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 263; İbn Hicce, *Hizânetü'l-Edeb*, I, 302; Suyûtî, Şerhu 'Ukûdi'l-Cemân, 290-291; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, 171.

132 Râzî, *Nihâyetü'l-Îcâz*, 176.

133 İbn Ebî'l-İsba', *Tahrîru t-Tahbîr*, 596-597; krş. İbn Hicce, *Hizânetü'l-Edeb*, I, 302; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğâ*, 315.

134 İbn Ebî'l-İsba', *Tahrîru t-Tahbîr*, 599; krş. Kazvînî, *el-Îzâh*, 287; Subkî, 'Arûsu'l-Efrâh, II, 288; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 266; İbn Hicce, *Hizânetu'l-Edeb*, I, 258; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, 203; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, II, 198; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğâ*, 316; krş. Ahmed Matlûb, a.g.e. 563.

135 İbn Ebî'l-İsba', *Tahrîru t-Tahbîr*, 599.

(حضرُ الْجَزِئِ وَالْحَاقِهِ بِالْكُلِّ)

“Mütekellimin, herhangi bir türe yönelik, onun nevi ve cinslerinin kısımlarını hasrettikten sonra, tazim için onu bir cins yapmasıdır,”¹³⁶ Şairin şu beytinde olduğu gibi:

فَبَشَّرْتُ آمَالِي بِمَلْكٍ هُوَ الْوَرَى
وَدَارٍ هِيَ الدُّنْيَا وَيَوْمٌ هُوَ الدَّهْرُ

Ümitlerimi müjdeledim bir kralla, ki o bütün halktır,

Bir evle, ki o bütün dünyadır; bir günle, ki o bütün zamandır!

Şair, övdüğü kişiye tazimi, gitmekte olduğu evinin/sarayının durumunu yüceltmeyi ve ona kavuşacağı günü övmeyi amaçlamıştır. Bu yüzden övdüğü kişiyi “halkın bütünü”, ona kavuşacağı sarayı “bütün dünya” ve ona kavuştuğu günü ise “bütün zamanlar” olarak saymıştır. Böylece cüz’înin kısımlarını hasrettikten sonra, cüz’îyi külli yapmıştır. Cüz’îyi külli yapmasına gelince çünkü övdüğü kişi, “halk”tan bir cüz’dür. Sarayı “dünya”dan bir cüz’dür. Kavuşacağı gün ise “zaman”dan bir cüz’dür. Cüz’înin kısımlarını hasretmesi ise âlemin; zaman zarfları ve mekân zarflarından ibaret olması hasebiledir. Şair bunu hasretmiştir.¹³⁷

(المقارنة)

“Şairin, kelâmında istiâreyi teşbîh veya mübalağa ile yada bunun dışında başka anlamlarla birlikte getirmesi ve bunu, etkisi ve yeri ancak bu sanatta uzman olan tarafından anlaşılacak tarzda gizli yapmasıdır.”¹³⁸ en-Nâbiğâ ez-Zübyânî’nin şu sözünde olduğu gibi:

وَأَنْتَ رَبِيعُ يُنْعِشُ النَّاسَ سَيِّدُ
وَسَيِّفُ أَعْيَرَثُ الْمُنِيَّةَ قَاطِعُ

Sen ihsanı insanlara canlılık veren bir baharsın

Ölümün kendisine ödünç verildiği keskin bir kılıçın

Şair, istiâre yaparak övdüğü kişiyi “bahar” olarak isimlendirmiştir. Çünkü bitkiler ve canlılar onun sebebiyle hayat bulmaktadır. İkinci mîsrada da onu “kılıç” olarak adlandırmıştır. Çünkü düşmanlar onunla öldürülmektedir. Bu her iki istiarede de tam bir mübalağa vardır.¹³⁹

136 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru t-Tâhbîr*, 600; *Bedî'u l-Kur'ân*, II, 315-16; krş. Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 243; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, II, 295; Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 144; Ahmed Matlûb, a.g.e. 470- 471.

137 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru t-Tâhbîr*, 600-602; *Bedî'u l-Kur'ân*, II, 317; krş. Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 244; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, II, 295-96; Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 145; Ahmed Matlûb, a.g.e. 470- 471.

138 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru t-Tâhbîr*, 603; krş. Ahmed Matlûb, a.g.e. 640-641.

139 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru t-Tâhbîr*, 604.

Münâkaza (المناقضة)

“Şartı, –biri mümkün diğeri imkânsız– çelişik iki şeye bağlamadır. Mütekellimin bundan amacı, imkânsız olandır, mümkün olan değildir. Bu bağlamanın şart koşulanın olmamasına etki etmesi için bunu yapmaktadır. Konuşan sanki görünüşte kendisiyle çelişmektedir. Zira bir şeyin gerçekleşmesini, iki zittin gerçekleşmesine bağlamıştır.¹⁴⁰ en- Nâbiğa ez-Zübyânî'nin şu sözünde olduğu gibi:

وَإِنَّكَ سَوْفَ تَحْلُمُ أَوْ تَتَاهَى إِذَا مَا شِبْتَ أَوْ شَابَ الْغَرَابُ

Sen ya akıllanacaksın ya da akıllı görüneceksin!

Saçına ak düştüğü ya da karga beyazlaştığı zaman!

Şair, muhatabın akıllanmasını, hem saçının beyazlamasına bağlamış –ki, bu mümkündür– hem de karganın beyazlamasına bağlamıştır ki, bu imkânsızdır. Çünkü karga hiçbir zaman beyazlamaz. Burada şair birincisini değil ikincisini kastetmektedir. Yani, “Hiçbir zaman akıllanmayacaksın!” demek istetmektedir.¹⁴¹

İbn Ebî'l-İsba', *Münâkaza* ile *Nefyû's-şey' bi-icâbih* arasındaki farkı da şöyle açıklamıştır: *Münâkaza*'da nefy ve icâb yoktur. *Nefyû's-şey' bi-icâbîhi*' ise, onda şart ta şart manâsı da yoktur.¹⁴²

İnfisâl (الانفصال)

“Mütekellimin, onunla yetindiğinde kendisine bir kusur yöneltilebilecek bir söz söyleyip, sonra da kendisini bu durumdan kurtaracak bir şey/ifade getirmesiidir.”¹⁴³ Örnek:

وَمَا مِنْ ذَابَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٌ يَطِيرُ بِجَنَاحِيهِ إِلَّا أُمُّهُ أَمْثَالُكُمْ مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ إِلَى رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ

Yeryüzünde yürüyen hiçbir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki, sizin gibi birer ümmet olmasınlar. Biz bu Kitap'ta hiç bir şeyi eksik bırakmadık. Sonunda onlar Rablerinin huzurunda toplanacaklardır.¹⁴⁴

140 İbn Ebî'l-İsba', *Tahrîru t-Tâhbîr*, 607; *Bedî'u l-Kur'ân*, II, 323; krş. Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 101; İbn Hicce, *Hizânetu'l-Edeb*, I, 253; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cemân*, 300; Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, II, 367; Ahmed Matlûb, a.g.e. 649-651.

141 İbn Ebî'l-İsba', *Tahrîru t-Tâhbîr*, 607; *Bedî'u l-Kur'ân*, II, 323-24; krş. Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 101; İbn Hicce, *Hizânetu'l-Edeb*, I, 253; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cemân*, 300; Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, II, 367.

142 İbn Ebî'l-İsba', *Tahrîru t-Tâhbîr*, 607; *Bedî'u l-Kur'ân*, II, 324; krş. İbn Hicce, *Hizânetu'l-Edeb*, I, 253.

143 İbn Ebî'l-İsba', *Tahrîru t-Tâhbîr*, 609; krş. Ahmed Matlûb, a.g.e. 198-199.

144 Enâm, 6/38.

İbdâ’ (الابداع)

“Şiirin bir beytinin tek tek kelimelerinin veya nesrin bir faslinin ya da anlamlı cümlenin kelimelerinin bir bedî’ sanatını içermesidir. Öyle ki bir beyitte veya bir karinede kelimelerinin ya da cümlelerinin sayısına göre birden fazla bedî’ sanatın bulunmasıdır.”¹⁴⁵

Bu sanati keşfetme açısından yaptığı araştırmaları sonucu bu konuda Hûd Sûresi 44. âyet gibi bir örneği görmediğini ve ayetten 21 bedî’ sanatı tespit ettiğini söyleyen¹⁴⁶ İbn Ebi’l-İsba’ın, bu sanata dair verdiği örneklerden biri de şu şiirdir:

فَضِّحْتَ الْحَيَا وَالْبَحْرَ جُودًا فَقَدْ بَكَى الْكَوَافِرُ
حَيَاءً مِنْ حَيَاءِ مِنْكَ وَالنَّطَمُ الْبَحْرُ

Cömertlik bakımından yağmur ve denizin ayibini ortaya döktün

Bu yüzden yağmur senden utandığı için ağladı, deniz ise dalgalandı

Bu şiirde şu bedî’ sanatları vardır:

- (i) Hüsnü’t-ta’lîl: sözünde *hüsnu’ t-ta’lîl* vardır.
- (ii) Taksîm: sözünde *Fâsihât al-Hayâ ve al-Bahr*: Çünkü “yağmur ağladı” ve “deniz dalgalandı” sözleriyle bunların her birinin özel yönü zikredilmiştir.
- (iii) Mübâlağa: Övülen kimseden utandıkları için yağmurun ağladığı ve denizin dalgalandığı ifade edilerek *mübâlağa* sanatı yapılmıştır.
- (iv) Cem: sözünde *cem* ‘sanatı vardır.
- (v) Reddü’l-acüz ale’s-sadr: İki *البَحْر* kelimesinin zikredilmesinde *reddü’l-acüz ale’s-sadr* sanatı vardır.
- (vi) Cinâs: *حَيَاءَ الْحَيَا* ile *حَيَاءَ الْبَحْرِ* kelimeleri arasında tam *cinâs* vardır.¹⁴⁷

Hüsnü'l-Hâtime(حسن الخاتمة)

Şairin veya yazارın kelâmını en güzel bir şekilde sona erdirmesi gereklidir. Çünkü bunlar, kulaklarda kalan en son sözlerdir. Zira kelâmın diğer kısmından ziyade bu son sözler hafızada kalır. Bu yüzden belâgatının kelâmını olgun, tathî,

145 İbn Ebi’l-İsba’, *Tahrîru’l-Tâhbîr*, 611; *Bedî’u’l-Kur’ân*, II, 340; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, 292; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, II, 291; İbn Ma’sûm, *Envâru’r-Rebî’*, V, 328; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğâ*, 318; Allân, *el-Bedî’ fi’l-Kur’ân*, 256; krş. Ahmed Matlûb, a.g.e. 23-24.

146 İbn Ebi’l-İsba’, *Tahrîru’l-Tâhbîr*, 611-13; *Bedî’u’l-Kur’ân*, II, 340-43.

147 İbn Ebi’l-İsba’, *Tahrîru’l-Tâhbîr*, 614-15; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, 294; krş. İbn Ma’sûm, *Envâru’r-Rebî’*, V, 328-30; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğâ*, 318.

kuvvetli ve akıcı bir şekilde sona erdirmesi gereklidir.¹⁴⁸ Kur'ân-ı Kerim'in süre sonlarının tamamının hüsnü'l-hâtime olduğunu söyleyen¹⁴⁹ İbn Ebî'l-İsba'ın bu sanata örnek verdiği şiirlerden biri Ebû Nûvâs'ın şu mîsralarıdır:

وَإِنَّى جَدِيرٌ إِذْ بَلَغْتُكَ بِالْعِنَى وَأَنْتَ بِمَا أَمْلَأْتَ مِنْكَ جَدِيرٌ

فَإِنْ تُولِّنِي مِنْكَ الْجَمِيلُ فَاهْلَهُ وَإِلَّا فَإِنَّى عَازِزٌ وَشَكُورٌ

Sana ulaştığım zaman ben bir servete layığım

Sen de benim ümit ettiğim şeyi vermeye layıksın

Eğer senden bana bir iyilik gelirse, sen onun ehlisin

Aksi takdirde özür dilerim ve çok teşekkür ederim¹⁵⁰

Sonuç

Göründüğü gibi hayatının büyük bir kısmını Eyyubîler döneminde geçiren İbn Ebî'l-İsba', bedî' ilmine önemli katkılarında bulunmuş olan bir Arap edebiyatçısıdır. O, bedî' ilmi konusunda *Tahrîru t-Tahbîr* isimli eserini yazarak, kendisinden önceki alimlerden de istifade ederek bu alana önemli katkılar sağlamıştır. Bizzat kendisi otuz bedî'î sanatı keşfederek bunları *Tahrîru t-Tahbîr* isimli eserinde Kur'ân-ı Kerim'den, hadislerden, Arap şiir ve nesrinden değişik örneklerle açıklamıştır. Daha sonra da Kur'ân-ı Kerim'deki bedî'î sanatları açıklamak üzere *Bedî'u'l-Kur'ân* isimli eserini kaleme almıştır. Böylece O, hem kendisinden önce yaşamış belagat bilginlerinin bedî' ilmi konusundaki eserlerinden ve ortaya koydukları sanatlardan istifade etmiş, hem de onlara katkıda bulunmuştur. Yer yer onları eleştirmekten de geri kalmamıştır.

Kendisinin keşfettiği otuz sanatı, kendisinden öncekilerin keşfedememelerine de hayretini ifade eden İbn Ebî'l-İsba'ın icat ettiği sanatların isimleri – yukarıda da örneklerle anlatıldığı gibi - sırayla şu sanatlardır: Tahyîr, tedbîc, temzîc, istiksâ', bast, el-hecâ' fî ma'râzi'l-medh, unvân, îzâh, ferâid, hîde ve intikâl, şemâte, tehekküm, tendir, el-iscâl ba'de'l-muğâlata, ilgâz ve ta'miye, tasarruf, nezâhet, teslîm, iftinân, mûrâca'at, selb ve îcâb, ibhâm, el-kavl bi'l-mûceb, hasru'l-cüz'î ve ilhâkuhu bi'l-küllî, mukârene, münâkaza, infisâl, ibdâ', hüsnü'l-hâtime.

148 İbn Ebî'l-İsba', *Tahrîru t-Tahbîr*, 616; krş. İbnu'n-Nâzîm, *el-Misbâh*, 273; Hillî, Şerhu'l-Kâfiye, 333; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, II, 493; Mer'î el-Hambelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, 118; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 324; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, 363; Ahmed Matlûb, a.g.e. 463-464.

149 İbn Ebî'l-İsba', *Tahrîru t-Tahbîr*, 620; krş. Hillî, Şerhu'l-Kâfiye, 333; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 325.

150 İbn Ebî'l-İsba', *Tahrîru t-Tahbîr*, 618.

İbn Ebi'l-İsba‘, bazı belagat âlimlerinin yaptığı gibi, bedî‘î sanatları lafzî ve manevî diye ikiye ayırmamıştır. O, açıkladığı her bir sanatı Arap şîri, Kur'ân âyetleri, hadisler, büyüklerin sözleri, atasözleri, özdeyişlerden örneklerle izah etmiştir. Onun bedî‘ ilmine yaptığı önemli katkılarından biri de, birbirine benzer sanatlar arasındaki farkları açıklamasıdır.

Kaynakça/References

- Allân, İbrahim Mahmud. *el-Bedî‘ fi'l-Kur'ân*. Birleşik Arap Emirlikleri: 2002.
- Arslan, Ahmet Turan. “Askerî, Ebû Hilâl”. *Diyonet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (1991), III, 489-90.
- Atîk, Abdülazîz, İlmu'l-Bedî‘. Beyrut, ty.
- el-Askerî, Ebû Hilâl. *Kitâbu's-Sinâ 'ateyn: el-Kitâbe ve 'ş-Şi'r*. Tahkik Ali Muhammed el-Becâvî, Muhammed Ebû'l-Fazl Îbrâhîm, 1371/1952.
- Dikici, Recep. “Hafâcî, İbn Sinân”. *Diyonet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XV, 71-72. 1997.
- Durmuş, İsmail. “İbn Ebü'l-İsba‘”. *Diyonet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIX, 467. 1999.
- Durmuş, İsmail. “İbnü'l-Esîr, Ziyâeddin”. *Diyonet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXI, 30-32. 2000.
- Durmuş, İsmail. “İftinân”. *Diyonet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXI, 521-52, 2000.
- Durmuş, İsmail. “Sekkâkî, Ebû Ya'kûb”. *Diyonet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVI, 332-34, 2009.
- Durmuş, İsmail. “Tedbîc”. *Diyonet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XL, 257. 2011.
- Gölcük, Şerafettin. “Bâkîllânî”. *Diyonet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (1991), IV, 531-35.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. “Bedî‘”. *Diyonet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, V, 320. 1992.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. “Bedî‘”. *Diyonet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (1992), V, 320.
- el-Hanelî, Mer‘î b. Yûsuf. *el-Kavlu'l-Bedî‘ fi İmi'l-Bedî‘*. Riyâd: 1425/2004.
- Hâşimî, Ahmed. *Cevâhiru'l-Belâğâ fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî‘*. Beyrut, ty.
- Hîfnî, Muhammed Şeref. “Bedî‘u'l-Kur'ân Mukaddimesi”. Kahire: 1383/1963.
- Hillî, Safiyuddin Abdülaziz b. Serâyâ b. Ali. *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedî'iyye*. Tahkik Dr. Nesîb Nişâvî, Beyrut, 1412/1992.
- İbn Ebi'l-İsba‘ el-Mîsrî. *Tahrîru t-Tahbîr fi Sinâ 'ati 'ş-Şi'r ve'n-Nesr ve Beyâni İ'câzi'l-Kur'ân*. Tahkik Hîfnî Muhammed Şeref, Kahire: 1383/1963.

- İbn Ebî'l-İsba' el-Mîsrî. *Bedî'u'l-Kur'ân*. Misir: ty.
- İbn Hicce, Takiyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Abdillâh b. Hicce el-Hamevî. *Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb*. Beyrut: 1987.
- İbn Ma'sûm, es-Seyyid Ali Sadrûddîn b. Ma'sûm el-Medenî. *Envâru'r-Rebî' fi Envâ'i'l-Bedî'*. Tahkik Şakir Hâdî Şükr, Necef: 1388/1968.
- İbn Münkîz, Üsâme. *el-Bedî' fi Nakdi's-Şî'r*. Tahkik Ahmed Ahmed Bedevî, Hâmid Abdulmecîd, Misir: ty.
- İbn Reşîk, Ebû 'Ali el-Hasan b. Reşîk el-Kayrevânî. *el-'Umde fi Sinâ'ti's-Şî'r ve Nakdihi*. Tahkik en-Nebevî Abdulvâhid Şa'lân, Kahire: 1420/2000.
- İbn Tağrıberdî, Ebu'l-Mehâsin Cemâluddîn Yûsuf b. Tağrıberdî el-Atâbekî ez-Zâhirî. *el-Menhelü's-Sâfi ve'l-Müstevî ba'de'l-Vâfi*. Beyrut: ty.
- İbn Tağrıberdî, Ebu'l-Mehâsin Cemâluddîn Yûsuf b. Tağrıberdî el-Atâbekî ez-Zâhirî. *en-Nucûmu'z-Zâhire fi Mulûki Misr ve'l-Kâhire*. yy, ty.
- İbnu'n-Nâzîm, Bedrûddîn b. Mâlik. *el-Misbâh fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*. Tahkik Husnî Abdulcelîl Yûsuf, Mektebetü'l-Âdâb, Kahire: ty.
- İbnu's-Sâbûnî, Cemâluddîn Ebû Hâmid Muhammed b. Ali el-Mahmûdî. *Tekmiletü İkmâli'l-İkmâl*. Tahkik Mustafa Cevâd, Bağdat: Matba'atu'l-Mecma'i'l-İlmiyyi'l-Irâkî, 1377/1957.
- Kallek, Cengiz. "Kudâme b. Ca'fer". *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXVI, 311. 2002.
- Kazvînî, Celâluddin Muhammed b. Abdurrahman b. Ömer b. Ahmed b. Muhammed el-Hatîb. *el-Îzâh fi Ulûmi'l-Belâğâ: el-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*. Beyrut: 1424/2003.
- Kütübî, Salahuddin Muhammed b. Şâkir b. Ahmed ed-Dârânî. *Fevâti'l-Vefeyât*. Beyrut: ty.
- Matlûb, Ahmed. *Mu'cemu'l-Mustalahâti'l-Belâğîyye*. Beyrut: 2000.
- Râzî, Fahreddîn, Nihâyetü'l-Îcâz fi Dirâyeti'l-Îcâz. Tahkik Nasrullah Hacımüftüoğlu, Beyrut: 1424/2004.
- Safedî, Ebu's-Safâ Salahuddin Halil b. Aybek b. Abdillah. *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. Beyrut: ty.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali. *Miftâhu'l-Ulûm*. Ta'lîk Na'îm Zerzûr, Beyrut: 1407/1987.
- Sevim, Ali. "İbn Münkîz". *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XX, 221-22. 1999.
- Subkî, Bahâuddîn. *Kitâbu 'Arûsu'l-Efrâh fi Şerhi Telhîsi'l-Miftâh*. Tahkik Abdulhamid Hindâvî, Kahire: 1423/2003.

- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. Şerhu ‘Ukûdi’l-Cemân fi’l-Me ‘ânî ve’l-Beyân. Tahkik İbrâhîm Muhammed el-Hamdânî, Emîn Lukmân el-Habbâr, Beyrut: 1971.
- Şensoy, Sedat. “Rummânî”. *Diyonet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXV, 242-44. 2008.
- Şîrâzî, Ahmed Emîn. *el-Belîg fi’l-Me ‘ânî ve’l-Beyân ve’l-Bedî‘*. Beyrut: 1422.
- Tabâne, Bedevî. *Kudâme b. Ca’fer ve Nakdu’ş-Şi’r*. Kahire: 1389/1969.
- Taftazânî, Sa‘duddîn Mes‘ûd b. Ömer. *Muhtasaru’l-Me ‘ânî*. Karaçi: 1431/2010.
- Tüccar, Zülfikar. “Bâkillânî”. *Diyonet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, IV, 531-35. 1991.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Fahreddin er-Râzî”. *Diyonet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XII, 89-94. 1995.
- Yûnus, Hammûd Hüseyin. *en-Nakd inde İbn Ebi’l-İsba ‘el-Misri*. Dîmaşk: 2010.